

KASTEELKATERN

Maart 2014 ■ jaargang 16 ■ nummer 44

Periodiek van de Nederlandse Kastelenstichting

COLOFON

Kasteelkatern is een uitgave van de Nederlandse Kastelenstichting en verschijnt 4 keer per jaar.

Redactieadres Kasteelkatern
Nederlandse Kastelenstichting
Markt 24
3961 BC Wijk bij Duurstede
T 0343-578995
F 0343-591403
E info@kastelen.nl
I www.kastelen.nl

Redactie
dr. F. Vogelzang
mevr. drs. L.D. Wessels

Aan dit nummer werkten verder mee
mevr. drs. E.C. Demesmaeker
mevr. I. Koppert
drs. B. Olde Meierink

Omslag: Luchtfoto van kasteel de Haar.

Ontwerp: Nika Grafische Vormgeving
Vormgeving: Alphons te Beek

Druk: GVO grafisch bedrijf B.V.
Ponsen & Looijen te Ede
Oplage: 2000

De NKS aanvaardt geen verantwoordelijkheid voor ingezonden stukken en behoudt zich het recht voor om ingezonden stukken zonder opgaaf van redenen te weigeren. Aan alle artikelen wordt de meeste zorg besteed, maar de ervaring heeft geleerd dat desondanks fouten niet geheel te voorkomen zijn.

Kasteelkatern is een uitgave van de NKS en wordt gratis toegezonden aan de begunstigers en relaties van de stichting.

U kunt uw reactie of artikel sturen naar hierboven genoemd adres. Mocht u teksten uit deze uitgave willen overnemen, neemt u dan contact op met de redactie.

De uiterste datum voor het opleveren van kopij voor het volgende nummer is: 15 april 2014.

De volgende uitgave van Kasteelkatern verschijnt in juni 2014.

VAN DE REDACTIE

Kasteelkatern wordt Kasteel&Buitenplaats

De laatste jaren zijn voor de Nederlandse Kastelenstichting nogal hectisch geweest. De crisis raakte ook ons als organisatie en in het culturele veld speelden diverse ontwikkelingen. Dat heeft voor ons, net als zoveel collega-instellingen, geleid tot een herbezinning. De laatste maanden hebben we, nieuw bestuur, medewerkers en vrijwilligers, gediscussieerd over de rol van de NKS in onze samenleving, voor de nabije en iets verder weg liggende toekomst. Dat begint nu vruchten af te werpen.

Ons werd bijvoorbeeld duidelijk dat de NKS ontzettend veel onderneemt, organiseert en initieert, maar dat we dat niet altijd voldoende naar buiten brengen. In deze tijd is het internet natuurlijk het medium bij uitstek via welk een organisatie haar werk en zichzelf aan de wereld kan tonen. We gaan dan ook de komende maanden onze website vernieuwen en vergroten. Bij die veranderingen hoort ook een aanpassing van de huisstijl, al zullen we dat wat kleinschaliger aanpakken dan een gemeente als Amsterdam. De nieuwe huisstijl, die nog voor de zomer afgerond zal zijn, heeft gevolgen voor Kasteelkatern. Ook dat zal binnenkort in een nieuw jasje worden gestoken.

Voor dit nummer betekent dat meer pagina's. Die gebruiken we vooral om meer ruimte te nemen voor beeldmateriaal. Kastelen en buitenplaatsen zijn zeer fotogeniek en dat kunnen we nu beter tonen. Zodra de huisstijl klaar is, wordt ook Kasteelkatern getransformeerd in het nieuwe uiterlijk en, wat belangrijker is, we wijzigen ook de naam. Ons blad gaat 'Kasteel&Buitenplaats' heten, om nog explicieter duidelijk te maken dat we, ondanks de naam Nederlandse Kastelenstichting, er zijn voor kastelen én buitenplaatsen. Dat wordt vanaf dan ook in de titel van het blad duidelijk!

Dat buitenplaatsen een integraal onderdeel zijn van ons werkterrein blijkt zoals altijd uit de inhoud van het blad. Een belangrijk artikel gaat over de factoren die een rol spelen

den bij de keuze voor de locatie van een buitenplaats. Vaak liggen die in groepen bij elkaar en daar zijn economische en sociale factoren voor aan te wijzen, zoals in veel literatuur ook gebeurt. Maar ook het landschap zelf speelt een rol. Welke dat precies is, was nauwelijks nog onderwerp van onderzoek. Iris Koppert heeft een start gemaakt om dat nu eens op het netvlies te krijgen. Kastelen worden uiteraard niet vergeten: Ben Olde Meierink licht toe hoe in de negentiende eeuw er een bouwwoede heerste onder vooral de hoge adel om voorvaderlijke kastelen te herbouwen, maar dat ook lage adel en de burgerij zich niet onbetuigd lieten. Kasteel De Haar is daar een schitterend voorbeeld van. Een typisch adellijk tijdverdrijf was de jacht, daar besteden we eveneens aandacht aan in dit nummer, naast de vaste rubrieken als bedreigingen en verschenen literatuur. Een bijzonder onderwerp zijn geesten en spoken op kastelen... ■

Rond station Driebergen-Zeist bedreigen ruimtelijke ingrepen de omliggende buitenplaatsen zoals De Breul. Daarover meer in het zomernummer.

Foto Albert Speelman, 2010.

LANDSCHAP ALS
LOCATIEFACTOR
VOOR HISTORISCHE
BUITENPLAATSEN

door Iris Koppert

LANDSCHAP ALS
LOCATIEFACTOR
VOOR HISTORISCHE
BUITENPLAATSEN

door Iris Koppert

LANDSCHAP ALS
LOCATIEFACTOR
VOOR HISTORISCHE
BUITENPLAATSEN

door Iris Koppert

Iris Koppert studeert
Sociale Geografie en Planologie
aan de Universiteit Utrecht.

Vestigingsfactoren

Een centrale vraag in de sociale geografie is: 'wat is waar en waarom is dat daar?'

Zo op het eerste gezicht lijkt het landschap als factor door de grote verschillen tussen Amelisweerd - een rivierklei-gebied - en de buitenplaatsen in Beetsterzwaag - op een uitloper van het zandige Drentse plateau – geen rol te spelen. Er is veel geschreven over de verschillende factoren die een rol speelden bij de locatiekeuze voor een buitenplaats. Deze factoren zijn grofweg in te delen in zes categorieën: het bereikbaarheidsmotief, het esthetisch motief, het economisch motief, het recreatief motief, pad-afhankelijkheid en sociale factoren. Overigens zijn deze categorieën genoemd in geheel willekeurige volgorde. Bereikbaarheid van de buitenplaats was een noodzaak. Het hebben van een buitenverblijf op het platteland was een stadse onderneming, waarbij men vaak zomers of weekends intrek nam op de buitenplaats. Over het water was de belangrijkste weg voor de kleine volksverhuizing die de buitenplaatsbewoners twee maal per jaar dienden op te zetten. Uit het huis in de stad werden meubels, kleding, muziekinstrumenten en andere luxe goederen naar het platteland vervoerd. Met de aanleg van straatwegen in de tweede helft van de zeventiende eeuw werd de afhankelijkheid van het water minder groot. Een derde ontwikkeling was de aanleg van tramlijnen en spoorwegen. Dit zorgde ervoor dat minder begaanbare gebieden als de Utrechtse Heuvelrug en de oostelijke Veluwezoom ook interessante locaties werden voor de aanleg van een buitenplaats.

Vestigingsfactoren

Een centrale vraag in de sociale geografie is: 'wat is waar en waarom is dat daar?'

Zo op het eerste gezicht lijkt het landschap als factor door de grote verschillen tussen Amelisweerd - een rivierklei-gebied - en de buitenplaatsen in Beetsterzwaag - op een uitloper van het zandige Drentse plateau – geen rol te spelen. Er is veel geschreven over de verschillende factoren die een rol speelden bij de locatiekeuze voor een buitenplaats. Deze factoren zijn grofweg in te delen in zes categorieën: het bereikbaarheidsmotief, het esthetisch motief, het economisch motief, het recreatief motief, pad-afhankelijkheid en sociale factoren. Overigens zijn deze categorieën genoemd in geheel willekeurige volgorde. Bereikbaarheid van de buitenplaats was een noodzaak. Het hebben van een buitenverblijf op het platteland was een stadse onderneming, waarbij men vaak zomers of weekends intrek nam op de buitenplaats. Over het water was de belangrijkste weg voor de kleine volksverhuizing die de buitenplaatsbewoners twee maal per jaar dienden op te zetten. Uit het huis in de stad werden meubels, kleding, muziekinstrumenten en andere luxe goederen naar het platteland vervoerd. Met de aanleg van straatwegen in de tweede helft van de zeventiende eeuw werd de afhankelijkheid van het water minder groot. Een derde ontwikkeling was de aanleg van tramlijnen en spoorwegen. Dit zorgde ervoor dat minder begaanbare gebieden als de Utrechtse Heuvelrug en de oostelijke Veluwezoom ook interessante locaties werden voor de aanleg van een buitenplaats.

Vestigingsfactoren

Een centrale vraag in de sociale geografie is: 'wat is waar en waarom is dat daar?'

Zo op het eerste gezicht lijkt het landschap als factor door de grote verschillen tussen Amelisweerd - een rivierklei-gebied - en de buitenplaatsen in Beetsterzwaag - op een uitloper van het zandige Drentse plateau – geen rol te spelen. Er is veel geschreven over de verschillende factoren die een rol speelden bij de locatiekeuze voor een buitenplaats. Deze factoren zijn grofweg in te delen in zes categorieën: het bereikbaarheidsmotief, het esthetisch motief, het economisch motief, het recreatief motief, pad-afhankelijkheid en sociale factoren. Overigens zijn deze categorieën genoemd in geheel willekeurige volgorde. Bereikbaarheid van de buitenplaats was een noodzaak. Het hebben van een buitenverblijf op het platteland was een stadse onderneming, waarbij men vaak zomers of weekends intrek nam op de buitenplaats. Over het water was de belangrijkste weg voor de kleine volksverhuizing die de buitenplaatsbewoners twee maal per jaar dienden op te zetten. Uit het huis in de stad werden meubels, kleding, muziekinstrumenten en andere luxe goederen naar het platteland vervoerd. Met de aanleg van straatwegen in de tweede helft van de zeventiende eeuw werd de afhankelijkheid van het water minder groot. Een derde ontwikkeling was de aanleg van tramlijnen en spoorwegen. Dit zorgde ervoor dat minder begaanbare gebieden als de Utrechtse Heuvelrug en de oostelijke Veluwezoom ook interessante locaties werden voor de aanleg van een buitenplaats.

Vestigingsfactoren

Een centrale vraag in de sociale geografie is: 'wat is waar en waarom is dat daar?'

Zo op het eerste gezicht lijkt het landschap als factor door de grote verschillen tussen Amelisweerd - een rivierkleigebied - en de buitenplaatsen in Beetsterzwaag - op een uitloper van het zandige Drentse plateau - geen rol te spelen. Er is veel geschreven over de verschillende factoren die een rol speelden bij de locatiekeuze voor een buitenplaats. Deze factoren zijn grofweg in te delen in zes categorieën: het bereikbaarheidsmotief, het esthetisch motief, het economisch motief, het recreatief motief, padafhankelijkheid en sociale factoren. Overigens zijn deze categorieën genoemd in geheel willekeurige volgorde. Bereikbaarheid van de buitenplaats was een noodzaak. Het hebben van een buitenverblijf op het platteland was een stadse onderneming, waarbij men vaak zomers of weekends intrek nam op de buitenplaats. Over het water was de belangrijkste weg voor de kleine volksverhuizing die de buitenplaatsbewoners twee maal per jaar dienden op te zetten. Uit het huis in de stad werden meubels, kleding, muziekinstrumenten en andere luxe goederen naar het platteland vervoerd. Met de aanleg van straatwegen in de tweede helft van de zeventiende eeuw werd de afhankelijkheid van het water minder groot. Een derde ontwikkeling was de aanleg van tramlijnen en spoorwegen. Dit zorgde ervoor dat minder begaanbare gebieden als de Utrechtse Heuvelrug en de oostelijke Veluwezoom ook interessante locaties werden voor de aanleg van een buitenplaats.

Een tweede aspect is het esthetisch motief. De smaak van de buitenplaatsstichters hing nauw samen met het heersende architectonische en tuinmodebeeld. Wanneer men aan het modebeeld voldeed, droeg dit bij aan het verhogen van de maatschappelijke status. Vooral de tuin of het park en de gevel van het huis waren hierbij erg belangrijk. De representatieve gevel van een buitenplaats werd volgens de literatuur altijd gericht op een drukke verkeersroute en de verschillende tuinstijlen zijn afspiegelingen van wat men destijds zag als ideaal landschap. Dit beeld veranderde overigens door de tijd. Begin zeventiende eeuw werd voorkeur gegeven aan laag, waterrijk, vruchtbaar en gecultiveerd land, waarin een geometrische tuinstijl goed paste. Deze tuinen waren ingedeeld in strakke geometrische vormen en hadden een sterk besloten karakter. Vijvers waren zeldzaam en het gebruik van ornamenten beperkt. Na het midden van de acht-

[illegible]

tiende eeuw kreeg men voorkeur voor de 'woeste' natuur, met veel aandacht voor de 'hand van God'. Vooral grillige woeste gronden als zandgronden werden in deze tijd gewaardeerd. Vanuit dit idee komt de landschapsstijl voort, die zich verder ontwikkelt tijdens de Romantiek. Deze tuinen worden onder andere gekenmerkt door hun vele slingerpaden en slingerende waterpartijen in de vorm van een 'beek'. De woeste gronden waren bovendien goedkoop en de nieuwe tuinstijl vroeg vaak om een flinke oppervlakte. Dat het in de aangelegde tuinen ging om een 'surrogaat natuur' was niet erg. Na 1900 kwam tuinaanleg in de zogenaamde recente geometrische stijlen in zwang. Het vermoeden is dat het type landschap hierbij weinig uitmaakte door technologische ontwikkelingen. Men had de mogelijkheid het landschap vruchtbaar te maken door middel van kunstmest, water op een kunstmatige wijze op te pompen en gemakkelijker kunstmatige heuvels op te werpen op het vlakke land.

Geld en ontspanning

Economische motieven speelden een grote rol in de locatiekeuze. Buitenplaatsen dienden vaak als centrum van agrarische of industriële activiteiten. Vooral voor buitenplaatsen uit de eerste helft van de zeventiende eeuw geldt dat de locatiekeuze niet te verklaren valt wanneer het economisch motief niet in acht is genomen. Zandwinning behoorde bijvoorbeeld voor buitenplaatsen op de binnenduinrand en in 's-Graveland tot de economische activiteiten en kon de hoge kosten van de aanleg van de buitenplaats deels of zelfs geheel compenseren. Langs de Vecht werden buitenplaatsen vaak gecombineerd met

een steen- of pannenbakkerij. Het kwam regelmatig voor dat men eerst akkerland of weidegrond aankocht en er pas (veel) later een zomerhuis bouwde. Dat hangt mede samen met het beschikbaar komen van goedkope grond. Zo kwamen na de Tachtigjarige Oorlog kerkelijke goederen relatief goedkoop op de markt, die werden gezien als een prima investeringsobject.

Het draaide echter niet allemaal om geld. Een buitenplaats was ook een plek om te ontspannen en aangenaam te verpozen in de vrije tijd. Volgens de literatuur gaat het hierbij voornamelijk om wandelen, theedrinken, de jacht en tuinieren, waaronder kweken van exotische gewassen. Het is voor de hand liggend dat men een locatie uitzocht waarbij het bovenstaande te realiseren was. Bij de locatiekeuze speelt daarom ten vierde ook een recreatief motief mee.

Een vijfde aspect om rekening mee te houden, is padafhankelijkheid. Dit heeft te maken met reeds aanwezige belangen. Veel buitenplaatsen zijn ontstaan uit boerderijen, middeleeuwse kastelen of plaatsen waar een bepaalde nijverheid werd uitgeoefend. De daar om heen liggende grond was vaak al in bezit en de eigenaar verkoos uit financiële of praktische overwegingen daar dan ook een buitenplaats te stichten, waarin de al bestaande bebouwing werd opgenomen. De locatiekeuze voor het oorspronkelijke gebouw, een boerderij of kasteel, was ingegeven vanuit heel andere motieven dan die golden voor een buitenplaats. Voor kastelen waren dit politieke of strategische motieven, bij een boerderij had het vaak te maken met de ontginningsgeschiedenis. Deze afwijkende factoren kunnen het onderzoek naar locatiefactoren ietwat vertroebelen.

Tot slot spelen sociale factoren sterk mee. De rol van sociale netwerken van bevriende families was groot. Volgens de literatuur was de elite sociaal en financieel verbonden door onderlinge huwelijken en hielpen ze elkaar door het delen van bijvoorbeeld financiële risico's. Deze rijke families kozen het liefst een locatie in elkaars directe omgeving, waardoor het in de buurt wonen van vrienden en familie als factor meespeelde in de locatiekeuze. Vaak ontstond hierdoor een groepsgewijze ligging van buitenplaatsen.

Onderzoek naar het landschap

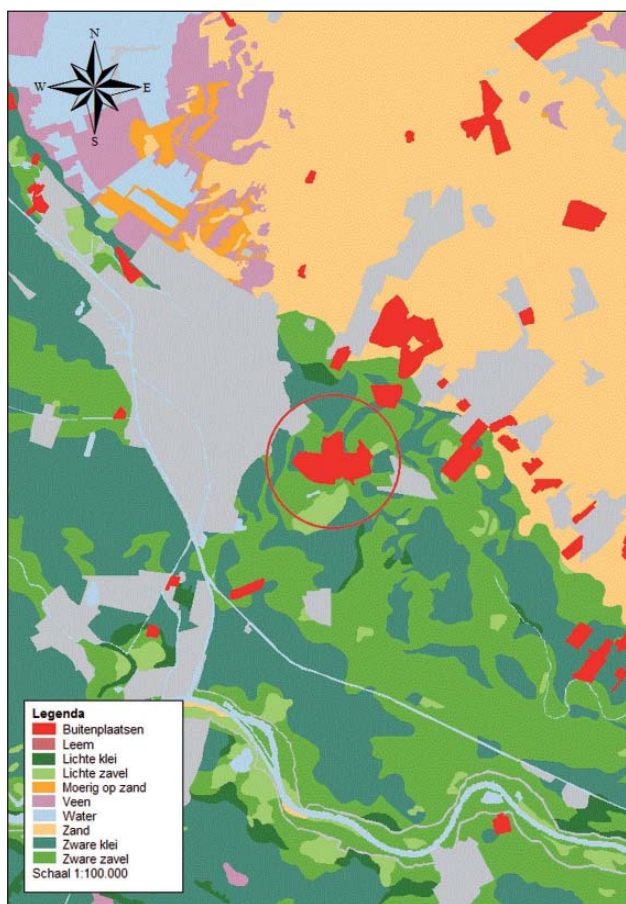
Bij nadere beschouwing lijkt één aspect een terugkerende rol te spelen: het landschap, hoewel dat nauwelijks in de literatuur wordt uitgewerkt. Dat maakt het lastig

Links: Kaart 1 - Waterkaart buitenplaatsen te Amelisweerd.

Rechtboven: Kaart 2 - Bodemkaart buitenplaatsen te Amelisweerd.

Rechts: Kaart 3 - Hoogtekaart buitenplaatsen te Amelisweerd.

om te ontdekken hoe de bestaande opvattingen over landschappelijke locatiefactoren tot stand zijn gekomen en of de genoemde locatiefactoren van toepassing zijn geweest voor buitenplaatsen in heel Nederland of slechts voor bepaalde regio's.

In opdracht van de Nederlandse Kastelenstichting heb ik onderzoek gedaan naar de landschappelijke aspecten bij de locatiekeuze voor buitenplaatsen. De focus ligt op buitenplaatsen die zijn aangelegd in de zeventiende tot de negentiende eeuw, een periode waarin de aanleg van buitenplaatsen twee hoogtepunten vond: de eerste aan het begin van de zeventiende eeuw en de tweede in de late achttiende eeuw.

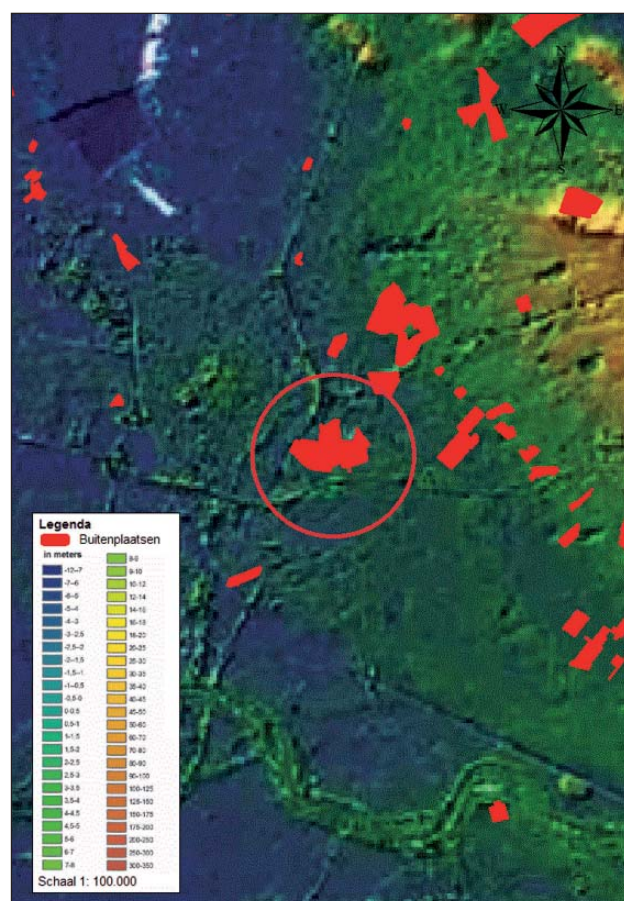
In het onderzoek is allereerst aandacht besteed aan de bestaande opvattingen omtrent landschappelijke aspecten in de locatiekeuze van buitenplaatsen. De bevindingen zijn gebaseerd op een dwarsdoorsnede van de belangrijkste literatuur uit de afgelopen decennia. De onderzochte literatuur is afkomstig uit de bibliotheek van de Nederlandse Kastelenstichting, één van de belangrijkste documentatiecentra op het gebied van kastelen en buitenplaatsen. Vervolgens zet ik uiteen in hoeverre de genoemde landschappelijke locatiefactoren gelden voor heel Nederland. De basis daarvoor is een kaartanalyse op basis van een selectie van 419 buitenplaatsen. Hierbij is onderzocht in hoeverre de genoemde landschappelijke

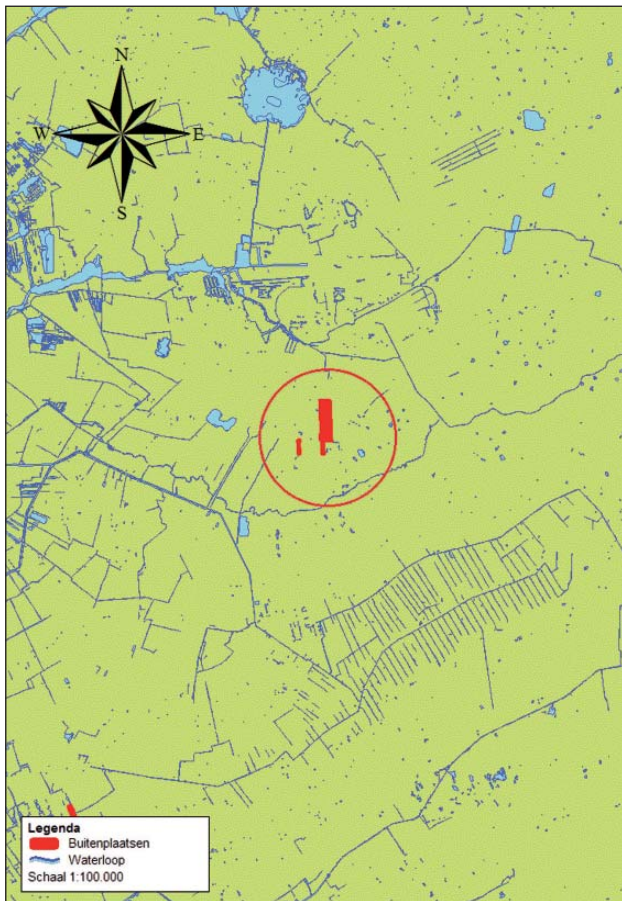
locatiefactoren overeenkomen met de geomorfologische en bodemkundige omstandigheden ten tijde van de aanleg van de buitenplaatsen. Met de literatuurstudie en de kaartanalyse is echter nog geen inzicht gegeven in de menselijke perceptie. Iets wat wel belangrijk is, omdat een locatiekeuze een menselijke afweging is. Aan de hand van een inhoudsanalyse van een selectie aan hofdichten uit de zeventiende tot de negentiende eeuw heb ik onderzocht in hoeverre de gevonden landschappelijke locatiefactoren impliciet of expliciet een rol hebben gespeeld.

Bestaande opvattingen

Zowel wetenschappelijk als maatschappelijk is de interesse voor buitenplaatsen de laatste jaren verschoven naar een perspectief waarin, naast aandacht voor de buitenplaats op zich, ook aandacht is voor de buitenplaats in haar omgeving, de biotoop. Dit heeft ertoe geleid dat in de literatuur steeds meer aandacht is besteed aan het landschap waarin een buitenplaats ligt. Toch betreft het maar een klein deel van de literatuur waarin men expliciet schrijft over landschappelijke locatiefactoren.

Om goed inzicht te krijgen in de rol van het landschap binnen de locatiekeuze, blijkt uit de literatuur dat het nodig is onderscheid te maken tussen buitenplaatsen die zijn aangelegd in de geometrische stijlenperiode van ± 1600 tot ± 1760 en buitenplaatsen die zijn aangelegd in de landschapsstijlenperiode van ± 1760 tot ± 1900 . In beide periodes werd op een andere manier tegen natuur aangekeken, waardoor andere afwegingen zijn gemaakt. Wat betreft buitenplaatsen die zijn gesticht in geometrische stijlenperiode noemt de literatuur vier land-

schappelijke factoren die invloed hebben gehad op de locatiekeuze. Ten eerste de ligging in de buurt van een waterweg. Op deze manier was de buitenplaats vanuit de stad te bereiken en kon men gezien worden vanaf het water. Dit laatste was belangrijk omdat een buitenplaats bijdroeg aan de maatschappelijke status van de eigenaar. Ten tweede speelde de ligging op de overgangszone van zand naar klei of zand naar veen een rol. Ten derde was de aanwezigheid van vruchtbare grond een belangrijke voorwaarde, want dat droeg bij aan de mate waarin de buitenplaats een lucratieve investering kon zijn. Moestuin, boomgaarden en landerijen waren een bron van inkomsten. Tot slot werd de ligging op hogere delen in het vlakke land of aan de voet van heuvels regelmatig genoemd, wat niet alleen gunstig was voor de waterhuishouding en de fundering van het gebouw, maar ook een rol speelde bij de zichtbaarheid. Gezien de verschillende beschrijvingen, lijkt het erop dat met betrekking tot het reliëf niet per se overal dezelfde omstandigheden heersten. De meeste van deze factoren lijken vooral ingegeven door praktische overwegingen, minder door smaak, beleving of emotie.

Voor buitenplaatsen die gesticht zijn in de landschapstijlenperiode waren volgens de literatuur twee landschappelijke factoren van toepassing op de locatiekeuze. Ten eerste de beschikking over natuurlijk stromend water,

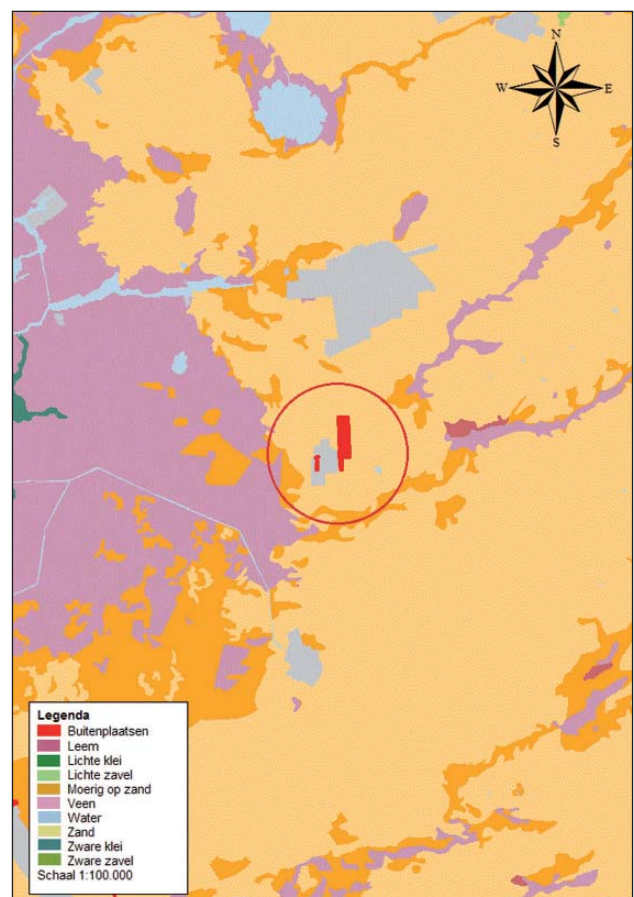
Links: Kaart 4 - Waterkaart Buitenplaatsen te Beetsterzwaag.

Onder: Kaart 5 - Bodemkaart buitenplaatsen te Beetsterzwaag.

Rechts: Kaart 6 - Hoogtekaart buitenplaatsen te Beetsterzwaag.

waarmee op eenvoudige wijze de slingerende vijvers en andere waterpartijen, die zo'n belangrijk onderdeel vormen van de landschappelijke stijl, gevoed konden worden. Ten tweede heerste er een voorkeur voor afwisselend landschap, waarbij reliëfverschillen en een overgangszone van verschillende bodemtypen van belang waren. Het reliëfverschil is aangeduid als een ligging op een glooiende heuvel of een locatie met hoogteverschillen. Een ideale overgangszone is volgens de literatuur de overgang van zand naar klei of zand naar veen. Hierbij konden huis en park aangelegd worden op de hogere zandgronden en werden weiland en boerderij gerealiiseerd op de lagere gronden. Men liet zich in deze periode meer leiden door esthetische en gevoelsmatige motieven, waarbij de omgeving geschikt diende te zijn voor de aanleg van een tuin in landschapstijl.

Nu is enigszins het verschil te verklaren tussen de buitenplaatsenlocaties op Amelisweerd en in Beetsterzwaag. De buitenplaatsen op Amelisweerd zijn gesticht in de tweede helft van de achttiende eeuw, in de late geometrische stijl van de Rococo. Bovendien zijn ze een voortzetting van middeleeuwse kastelen. De buitenplaatsen in Beetsterzwaag zijn daarentegen pas aangelegd in de negentiende eeuw, de landschapstijlenperiode en kennen geen middeleeuwse voorgangers.

Geldig voor heel Nederland?

De vraag is of de genoemde landschappelijke locatiefactoren van toepassing zijn voor heel Nederland of slechts voor bepaalde regio's. Het blijkt namelijk dat een groot deel van de literatuur die zich bezighoudt met buitenplaatsen en landschap, voornamelijk betrekking heeft op de provincie Utrecht en veel minder op andere streken. Voor de geometrische stijlenperiode wordt vooral de Vecht uitgebreid beschreven, in mindere mate de provincies Gelderland, Zuid-Holland en Drenthe. De literatuur over deze eerste periode is gebaseerd op een beperkt aantal primaire bronnen. Voor de ligging op de overgang van zand naar klei of veen is in de literatuur echter geen enkele primaire bron gevonden. In 1948 was de kunsthistoricus R. Luttervelt één van de eerste auteurs die expliciet aandacht besteedde aan landschappelijke locatiefactoren voor buitenplaatsen. Het duurde tot 1976 voordat hij werd nagevolgd door de archeoloog Van Tent.

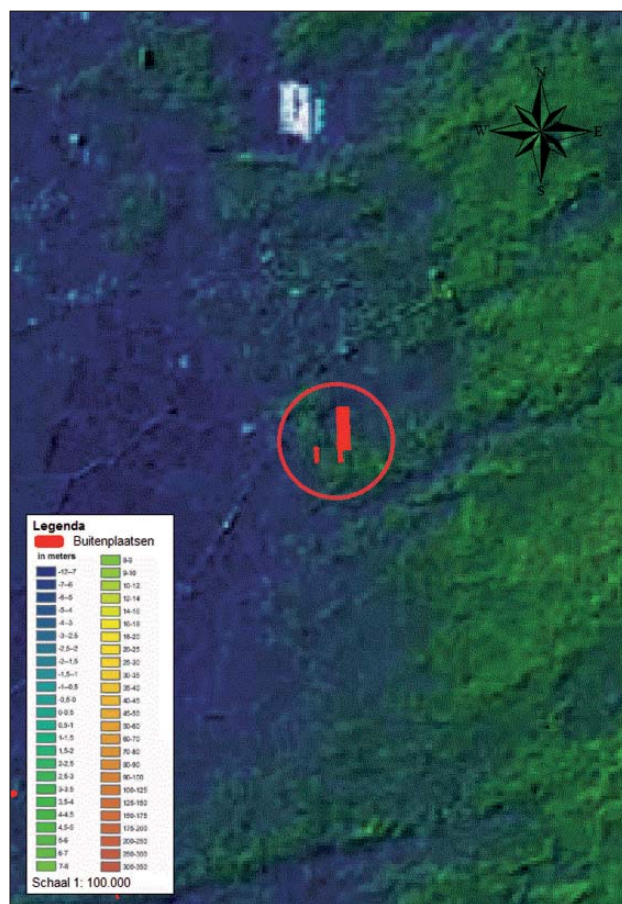
De literatuur over buitenplaatsen uit de landschapsstijlenperiode gaat alleen over buitenplaatsen op de zuidflank van de Utrechtse Heuvelrug. Deze literatuur is gericht op het brede publiek, waarbij annotatie in de tekst vaak ongebruikelijk is. Hierdoor is in veel gevallen onduidelijk op welk type bronnen de landschappelijke locatiefactoren zijn gebaseerd. Daarnaast is opmerkelijk dat pas sinds 1992 in de literatuur aandacht is besteed aan het landschap als beïnvloedende factor bij de locatiekeuze. De historisch geograaf Hans Harten – toen werkzaam aan de Universiteit Utrecht – lijkt hiervoor het startsein te hebben gegeven.

Om er achter te komen of de genoemde locatiefactoren ook voor buitenplaatsen in andere delen van Nederland van toepassing waren, is een kaartanalyse gemaakt.

Geometrische stijlenperiode

Uit analyse van historische en moderne kaarten blijkt voor buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode direct het belang van water. Alle onderzochte buitenplaatsen waren gelegen in de buurt van een bevaarbare waterweg. Dit geldt ook voor de drie buitenplaatsen op Amelisweerd (zie kaart 1). Op deze manier waren de buitenplaatsen goed bereikbaar en kon de buitenplaats-eigenaar met zijn buitenplaats pronken naar alle voorbijgangers op het water.

Ten tweede blijkt dat veel buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode op een overgangszone zijn aangelegd. Dit hoeft echter niet altijd te betekenen dat het gaat om een overgangszone van zand naar klei of veen. Het blijkt dat veel buitenplaatsen zijn aangelegd op de overgang van zavel naar klei of veen, of van zand naar leem. Zavel is een zanderige klei. Deze voorwaarde gaat echter niet altijd op. Er zijn buitenplaatsen, met name in Utrecht

buitenplaatsen beschikking hadden over water voor vijvers en fontein. Stromend water verkreeg men via een riviertje of spreng, maar de buitenplaatsen in Beetsterzwaag maakten gebruik van grondwater (zie kaart 4). Voor de bereikbaarheid was men inmiddels niet meer uitsluitend aangewezen op een waterweg: er waren in de negentiende eeuw al straatwegen, spoor- en tramlijnen. Een tweede factor was de afwisseling van het landschap, die een ideale entourage vormde voor een tuinaanleg in landschapsstijl. Volgens de literatuur heeft die landschappelijke variatie te maken met verschillen in reliëf en met de overgang van verschillende bodemtypen. Uit de kaartanalyse blijkt overigens dat niet logischerwijs beide aspecten aanwezig hoeven te zijn voor een afwisselend landschap. In het oosten van het land heerste een voorkeur voor een overgangszone tussen bodemtypes boven verschillen in het reliëf.

Het blijkt dat de buitenplaatsen uit de landschapsstijlenperiode, net als uit de geometrische stijlenperiode, voornamelijk liggen op de overgang van zand of zavel naar klei, veen of leem. De buitenplaatsen in Beetsterzwaag liggen echter niet direct op een overgangszone, maar meer op het zand (zie kaart 5). Toch ligt de overgang naar moerig zand en veen niet ver weg.

Wat betreft reliëf geldt net als voor de buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode dat locatiefactoren met betrekking tot hoogteverschillen vooral golden voor noordwestelijk Nederland. In het oostelijke deel van het land blijkt dat een aantal buitenplaatsen uit de landschapsstijlenperiode zich op relatief vlak gebied bevonden dat zich niet kenmerkt door hoogteverschillen. De ligging op de overgang van zavel naar klei lijkt in het oosten van Nederland een belangrijkere rol te vervullen. De buitenplaatsen in Beetsterzwaag behoren tot het noordwesten van Nederland. Ook al is het reliëfverschil minimaal in vergelijking met bijvoorbeeld buitenplaatsen op de zuidflank van de Utrechtse Heuvelrug, toch liggen de buitenplaatsen in Beetsterzwaag op een glooiende heuvel (zie kaart 6). Dit lijkt bij te dragen aan de variatie die het landschap ideaal maakt voor de aanleg van een tuin in landschapsstijl.

Opvattingen destijds

Ook is belangrijk om te weten of bovenstaande aspecten ook daadwerkelijk een rol speelden in de gedachten van de stichters zelf. Anders is er het gevaar van projectie achteraf. Aan de hand van een inhoudsanalyse van hofdichten is onderzocht in hoeverre men daarin waardering uitte over de landschappelijke omstandigheden van diverse buitenplaatsen. De hofdicht kwam sinds de zestiende eeuw op en is een belangrijke bron van kennis voor de beleving van het platteland. Een hofdicht werd overigens meestal pas geschreven (lang) nadat de

buitenplaats is gesticht, maar daaruit kan juist de waardering voor bepaalde landschappelijke factoren bevestigd worden.

In hofdichten over buitenplaatsen uit de geometrische stijlenperiode is over het algemeen expliciet aandacht voor landschappelijke aspecten, terwijl dit in de hofdichten over buitenplaatsen uit de landschapsstijlenperiode meer impliciet aan bod komt. In de eerste is voornamelijk aandacht voor water en de vruchtbaarheid van de grond. De waardering blijkt het grootst voor het naar de hand kunnen zetten van de natuur. Wat betreft hofdichten over buitenplaatsen uit de landschappelijke periode is er vooral ontzag voor de woestere natuur. Ook kwam uit de gedichten naar voren dat vooral loofbomen in de smaak vielen. Hiermee is geïmpliceerd dat men het beste een locatie kon kiezen op de overgang van een zanderige grond naar klei. Deze grond is het meest geschikt voor een breed scala aan loofbomen. Ook het hoogteverschil wordt genoemd. Opvallend in hofdichten uit deze latere periode is de gedetailleerde beschrijving van elk afzonderlijk bloemetje of uitkijkje.

Voor de buitenplaatsen op Amelisweerd en in Beetsterzwaag zijn helaas geen hofdichten gevonden, maar toch geven de gevonden gedichten een goed beeld van de natuurbeleving.

Slot

Al met al lijken landschappelijke aspecten impliciet een belangrijke rol te spelen in de locatiekeuze voor buitenplaatsen. De ligging aan een waterweg voor de bereikbaarheid van de vroege buitenplaatsen blijkt in heel Nederland een rol te spelen. Water bleef ook belangrijk in de latere periode, maar dan met name voor de aanleg van waterpartijen.

Minder noodzakelijk, maar toch als ideaal gezien, is vruchtbare grond voor buitenplaatsen uit de eerste periode, wat ook duidelijk naar voren komt uit de hofdichten. Voor de buitenplaatsen uit de landschapsstijlenperiode prefereerde men een afwisselend landschap, waarbij men vooral oog had voor details. Deze twee idealen houden over het algemeen verband met de ligging op een overgangszone van zandige bodem naar klei of veen. De variatie van het landschap kon ook beïnvloed zijn door reliëfverschillen. Uit de kaartanalyse bleek dat locatiefactoren met betrekking tot het reliëf vooral betrekking hebben op buitenplaatsen die gesticht zijn in het noordwestelijk deel van Nederland. ■

Voor bronvermelding en een uitgebreidere weergave van het onderzoek kunt u het onderzoeksrapport raadplegen, dat binnenkort op de site van de Nederlandse Kastelenstichting verschijnt onder de titel '**Locatiekeuze voor historische buitenplaatsen: de invloed van het landschap**'.

UT AQUILA SIC ALTA PETAS, STIJG OMHOOG GELIJK DE ADELAAR

JAGERMEESTERS EN HUN KASTELEN OP DE VELUWE IN DE VIJFTIENDE EN ZESTIENDE EEUW

door
Elisabeth C. Demesmaeker

Als we aan de Veluwe denken zien we nu een afwisselend heide en zandgebied voor ons met loof en dennenbossen, geliefd bij dagjesmensen en campinggasten. Beroemd zijn ook de vele kastelen, van Cannenburgh aan de oostkant tot Doorwerth in het zuidwesten en tot Middachten en Roosendaal aan de zuidoostkant, met in het centrum het huidige Paleis het Loo.

Elisabeth Demesmaeker is
freelance historica, gespecialiseerd in
de geschiedenis van de rijkunst

Jagermeesters en wiltforsters

De Veluwe was eeuwenlang een aantrekkelijk jachtgebied en enkele kastelen hebben daarmee een duidelijke relatie. Het jachtrecht was voorbehouden aan de graven, later hertogen van Gelre, die een jagermeester aanstelden om jachten te organiseren en hun jachtequipages paraat te houden. Daarnaast was naleving van de jachtwetten en de controle op de bevoegdheden tot jagen een onderdeel van hun taak.

Behalve het wild dat we tegenwoordig nog kennen, leefden er in de middeleeuwen in de dichte Veluwse bossen elanden, beren, wolven, wilde zwijnen, oerosen, en wilde paarden.

In de vroege middeleeuwen al werd het zonder toestemming van de landsheer ontvreemden of doden van oerosen en herten door middel van het lokken met tamme soortgenoten verboden en bestraft. Strengere straffen werden ook uitgevaardigd voor het doden of ontvreemden van jachtvogels, jachthonden of het dragen van wapens, vangwerktuigen of jachtgereedschap. Als een stroper betrapt werd, kon het hem letterlijk zijn handen en ogen kosten.

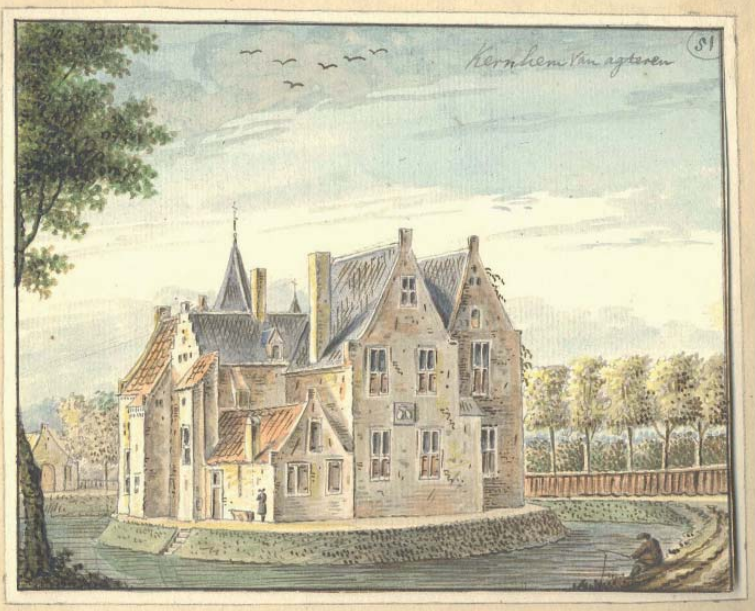
Privileges om te mogen jagen waren niet zonder eigenbelang voor de landsheer. Jagen was eeuwenlang een leerschool en training voor oorlogen en toernooien. Het trainde de leenmannen op uithoudingsvermogen, behendigheid, gebruik van wapens als lans, speer, zwaard en pijl en boog en hield in vredetijd de conditie van lichaam en geest op peil.

De snelheid van het paard en de behendigheid van de bewapende ruiters maakten de jacht een opwindende schouwspel. De prooi kon een beer, een wolf, een reebok, rood wild of een wild zwijn zijn, speciaal voorbehouden aan de jacht met de hertog zelf en de genodigde elite uit zijn entourage. Kleiner wild bestond uit vossen, hazen konijnen of otters. Daarnaast werd er ook met speciaal getrainde roofvogels gejaagd. Aan deze jachten namen vaak adellijke dames deel, jagen kon een belangrijke gelegenheid voor een ontmoeting met mogelijke huwelijkskandidaten zijn. Een uitnodiging voor een jachtpartij gold als hele eer. De jacht was een statussymbool bij uitstek. Behalve die paar geslachten die in het bezit waren van een hoge heerlijkheid waar ze zelf mochten jagen, werd er streng de hand gehouden aan het jachtrecht van de hertog.

Om de jacht goed te laten verlopen, liet de jagermeester wiltforsters oproepen in de omgeving van het jachtterrein om met paard en wagen het gevangen wild te

.....

Linksboven: Jachtslot het Loo. Tekening van W.J. Hofdijk (uit: van Lennep's Merkwaardige Kasteelen in Nederland, 1856-1861).

vervoeren. Een wiltfoster woonde in het betreffende jachtgebied op een wiltfostersgoed. Daarnaast inde deze functionaris het zogenaamde ruimgeld, een bedrag dat boeren betaalden voor het gebruik van woeste gronden. Wiltfosters werden door deze inning van belastinggelden wel tot de adel gerekend. Jachtpartijen konden soms drie dagen tot wel een week duren. De hertog had er daarom belang bij de relaties met grondbezitters van grondgebieden met heerlijke rechten goed te houden. Het wild hield zich niet aan de grenzen van het hertogelijk bezit.

Wildbanen en jachtmethoden

Wildbanen waren stukken grond die werden omheind zodat het dagelijks voedsel makkelijker te vangen was. Ook voorkwam het dat loslopend wild schade aan landbouwgewassen toebracht. Kastelen konden soms een of meerdere konijnenwarandes in leen krijgen. Het betrof een omheind stuk bos of droge zandgrond. Onder meer 't Oude Loo bij Apeldoorn en Kernhem bij Ede hadden zulke warandes, bij Ede onder meer de nog bestaande Sysselt. Konijnen werden in de middeleeuwen als adellijk wild gezien en het jagen erop viel onder de regalia van de hertog. Konijn gold als delicaat voedsel en schenking was een speciale gunst. Zo schonk de hertog van Gelre in 1366 drie paar konijnen aan de stad Deventer.¹

In de bossen op de Veluwe werd het wild op vele manieren gevangen. Met toestemming kon er worden gejaagd met netten waarbij de honden het wild opjaagden. Roodwild, herten, reeën en zwijnen werden naar de jagers gedreven of naar een omrasterde wildbaan. Soms werden de honden met de jagers vooruit gestuurd om het wild uit hun leger op te jagen. Er zijn uit die tijd prachtige afbeeldingen bekend over het in de val lokken van het wild, net als afbeeldingen van de eerste parforcejachten. Voor de jacht achter de meute werden diverse soorten honden gebruikt. Later zou stadhouder Willem III uren achter het wild aanjagen.

Kleinere hondenrassen en fretten werden gebruikt om in de pijpen van dassen- en konijnenburchten het wild naar buiten te drijven. Mens, paard, vogels en honden lieten een verassend samenspel zien.

Daarnaast waren er andere methoden zoals het schieten met pijl en boog, het zetten van vallen, en het gebruik van zwaard en lans in rechtstreekse gevechten op leven en dood met het wild. Ongelukken met dodelijke afloop bleven niet uit. Bij de kil kregen de honden als beloning brood gedoopt in de ingewanden van het gedode dier.

De regelgeving van de jacht nam toe. Jagen werd door de tijd heen steeds meer een statussymbool, equivalent van mannelijkheid, moed, trots, strijd en standsbesef. Het wild werd niet verkocht. Het gold als vleesvoorziening van de eigen maaltijd, als een gift voor bewezen diensten, een relatiegeschenk en stond in hoger aanzien dan bijvoorbeeld het krijgen van hout.

Hoekelum en 't Oude Loo

Hertog Reinald II beleende in 1339 Randolph van Hoekelum als *ons iegher*, onze jager, met het kasteel Hoekelum. Het leen werd later verbonden met erfelijk jagermeesterschap van de Veluwe en het Rijkswald. Het heergewaad (de leensom) werd vastgesteld op een paard en een jachthoorn. De jagermeester moest de dieren verzorgen, verplegen, de knechten onderhouden en betalen.² Wanneer het hof van de hertog in de buurt was, mocht de jagermeester met een knecht aan tafel in de buurt van de landsheer komen eten, een grote eer en blijk van vertrouwen.

De jagermeester en zijn knechten gebruikten een jachthoorn tijdens de jacht. Aanvankelijk om water uit te drinken, uitwerpselen met hooi te mengen om de honden met deze geur op het spoor van het wild te zetten en ook om de honden onder appel te houden. Later werd de hoorn door het jachtpersoneel in het terrein gebruikt om aan te geven waar men zich bevond. Handig in dichte bossages met beperkt zicht en in moerasgebieden. Er werden verschillende notenseries ontwikkeld zodat duidelijk was welk wild men tegenkwam. 't Oude Loo kwam aan het eind van de vijftiende eeuw

in handen van de Gelderse rentmeester Hendric Bentinck. Het waren politiek woelige tijden. Na negentien jaar gevangenschap was hertog Karel van Egmond in 1492 vrijgekomen en door de Staten als hertog erkend. Karel trok direct alle jachtvergunningen in. Niemand mocht meer met jachthonden of ander jachtgereedschap de Veluwe doorkruisen, tenzij de jagermeester daartoe verlof had gegeven. In 1511 volgde Hendrics zoon Johan zijn vader op. 't Loo werd nu het centrum voor de jacht op de Veluwe omdat het jagermeesterschap aan 't Loo was verbonden en Bentincks mannelijke erven niet uit het ambt konden worden gezet. Johans oudste zoon Adolf, getrouwd met Margriet Varick, zou hem opvolgen. Toen Adolf kinderloos stierf, was zijn zwager, de man van zijn oudste zuster Anna, de volgende kandidaat. Dat was Seeger (de Oude) van Arnhem van Kernhem (een Gelders leen gelegen bij Ede).

De positie van de jagermeester

De Bentincks en Seeger raakten betrokken bij de strijd tussen Karel van Gelre, gekozen door de Staten van Gelderland en de rechtmatige opvolger voor de hertogstitel, de Habsburgse Karel V. Die laatste voerde jarenlang oorlog om zijn titel op te eisen en vond daarbij Karel van Gelre en diens veldheer Maarten van Rossum op zijn weg. Bentinck verbond zich met Karel van Gelre en droeg in 1537 zijn vrije (allodiaal) bezit *t'Loo met boomgaard, huis, bouwhuys, hondenhuysen en paardenstallen* op en werd vervolgens zelf weer met 't Loo beleend. Tegelijk werd door Karel ook het jagermeesterschap erfelijk toegekend aan Johan Bentinck en zijn mannelijke nakomelingen. Bij het in leen geven werd een clause toegevoegd dat, mocht zoon Adolf zonder mannelijke

erfgenamen overlijden, 't Loo en het jagermeesterschap zouden overgaan op Seeger van Arnhem. Door dergelijke verzoeken te honoreren, creëerden de hertogen een kring van edelen om hen heen die door het leenverband aan hem verbonden werden. Dat betekende toenemende invloed op de adel.

Bij de belening van 't Loo blijkt alweer het belang als jachtslot, want onder de nieuwe voorwaarden werd opgenomen dat de jagermeester tien ervaren jagersknechten, twee knechten te paard en acht te voet aan diende te houden. Daarnaast moesten er zestien koppels goede jachthonden in training zijn en acht zeer snelle windhonden. Bovendien moest het jachtpersoneel tijdens de jacht gekleed gaan in de kleuren van de hertog.

Dat ook Seeger een goede relatie met de hertog onderhield, blijkt uit het speciale verlof wat hem in 1538 werd verleend om met drie windhonden te mogen jagen, ondanks dat hij geen jagermeester was. Dit verlof kreeg hij omdat hij vrijwillig een paard had geleverd tijdens een jacht van de hertog. Bij een latere bevestiging van dit privilege werd toegevoegd dat Seeger de hertog ook met zijn jachthonden zou bijstaan als die in het ambt Ede kwam jagen. Toen er in 1538 een verbod werd uitgevaardigd om op konijnen en patrijzen te jagen, kreeg Seeger speciaal ontheffing van dit verbod. Het doet vermoeden dat Seeger vaak op Kernhem verbleef. Uit alles blijkt dat de jagermeester en zijn schoonzoon tot de *inner circle* van de hertog behoorden en dat bleef zo onder Karels opvolger Willem van Gulik in 1543.

Jagermeesters onder de Habsburgers

Karel V slaagde er in Gelre aan zich te onderwerpen. Het verdrag van Venlo maakte hem tot nieuwe landheer en daar hoorde ook de jachtrechten bij. Het houden van vogels en honden voor de jacht was maar enkelen toegestaan. In 1548 werd door stadhouder aan de schout van Ede bevel gegeven om in de kerk te verkondigen dat niemand met haviken, sperwers of andere roofvogels jongen uit nesten mocht halen of eieren mee

Linksboven: Kasteel Kernhem bij Ede (Gelderland).

Links: Hertenjacht, door Domenico Campagnola, 2e kwart 16e eeuw, British Museum.

Boven: Kasteel Doornwerth (Gelderland). Tegenwoordig Jachtmuseum. Ansichtkaart ca. 1920.

Rechts: Jachttafereel afkomstig uit *Livre de la Chasse* door Gaston Phoebus, 1391. Foto auteur.

mocht nemen. De schout van Hattem kreeg datzelfde jaar een knijptang om de voorste hondenpoten bij het eerste lid af te knippen, als de eigenaar werd betrapt op ongeoorloofde jacht. Philips II herhaalde dit verbod in 1556 en voegde er aan toe dat niemand huishonden of bastaardwindhonden op de Veluwe mocht bezitten, tenzij de voorste poten tot het eerste lid waren afgeknepen. Elke stad, scholtis en rechter van de Veluwe en de Veluwezoom moest deze regel uitvoeren bij overtreding van de eigenaar. Bovendien moesten de honden met een grote slepende bengel zijn uitgerust. Een overtreding van de regel kostte vier heren ponden. Het stropen van reeën en reekalveren werd beboet met 50 goudstukken.

Na het overlijden van Johan Bentinck zou zijn zoon Adolf hem moeten opvolgen. Toch moest hij wachten tot 1547 voor hij het jagermeesterschap kreeg. Daar was aan toegevoegd de volgende bepaling betreffende zijn opvolger: 'Seeger van Arnhem met consent der Coningin (Maria landvoogdes van Karel V en weduwe van de koning van Hongarije ontfengt dat jagermeister ampt slants van Gelre alleen siin leven lanck te gebruycken ende sal na sijnen doot te hove (aan Karel V) vallen'. Toen Adolf een jaar later al overleed, zijn weduwe met financiële problemen achterlatend, moest Seeger eerst andere kapers op de kust weren voordat hij het jagermeesterschap kon overnemen. Dankzij de clausule uit 1547 lukte hem dat, al moest hij bijna tien jaar wachten. Daarover valt te lezen: 'met Huuse het 'Loe beleent uut cragt der constitutie, welke hij soo wel selve Huys als het jegermeister ampt hadde behorende te verheffen en in gebruyck te nemen, het welk deur onwetenheyd

versuymt en onder tugt der Weduwe Adolph Bentinck negebleven were, 3 novemb. 1556'.

Aangenomen wordt dat Seeger om te voorkomen dat het leen aan de Habsburgers verviel, vervolgens stadhouder Filips Lalaing van Hoogstraten in zijn plaats tot jagermeester benoemde. Deze tweede stadhouder van Gelderland stond als pro-Gelders bekend. Mocht Lalaing overlijden dan verviel het Loo weer aan Seeger. Lang profiteerde Seeger niet meer van zijn nieuwe aanwinst want binnen een jaar overleed hij. Ook Lalaing stierf kort daarna. Met een omweg kwam 't Loo toen in handen van Johanna, de oudste dochter van Seeger.

Conclusie

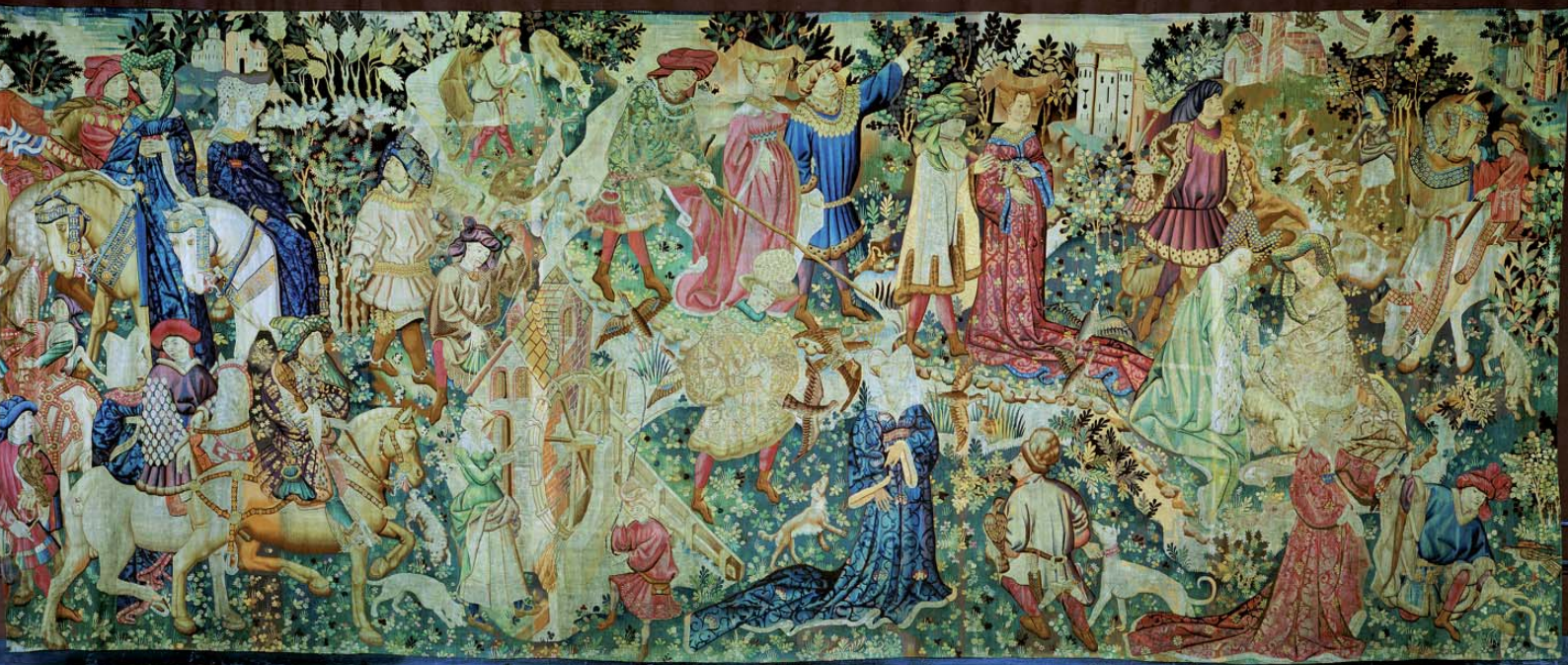
Jagen was een feodaal recht waardoor de hertogen van Gelre bepaalden wie er tot de jacht op de Veluwe en het Rijkswoud werden toegelaten. Het was een eer om met de hertog of andere jachtgerechtigden te mogen jagen. De functie van jagermeester was vanouds een erfelijk ambt in mannelijke lijn, verbonden aan Hoekelum en 't Loo. Met toestemming van de hertog kon een leenman het leen laten vererven in vrouwelijke lijn, volgens Gelders recht. De schoonzoon moest dan genoeg aanzien hebben om door de hertog via een speciale clausule het jagermeesterschap te mogen vervullen. Seeger van Arnhem bevond zich duidelijk in die positie, wat goed overeenkwam met de wapenspreuk van zijn familie van Arnhem: *Ut Aquila sic alta petas, stijg omhoog gelijk de adelaar*.³ ■

Noten

- 1 Rentenaar R., *De vroegste geschiedenis van het konijn in Holland en Zeeland*, Holland 10 (1987)2-16.
- 2 H.L.Driessen, *Het Huis Hoekelum, Bijdragen en Mededelingen Gelre; deel XLIII*, (1940).
- 3 Deze religieuze spreuk voerde de familie sinds haar deelname aan de kruistochten.

.....

Onder: Jachtscene met honden en jachtvogels, op een wandtapijt uit Zuid-Nederland, 1430, Victoria&Albert Museum, Londen.

DE HERCREATIE VAN DE VOORVADERLIJKE BURCHT

DE HAAR IN EUROPESE CONTEXT

door Ben Olde Meierink

De herbouw van Kasteel De Haar aan het eind van de negentiende eeuw is een van de belangrijkste adellijke bouwopdrachten uit de Nederlandse geschiedenis. In een periode van twintig jaar ontstond ten westen van Utrecht een Gesamtkunstwerk van Europese allure. Hoe uitzonderlijk was de transformatie van een kasteelruïne, met aan de voet van het kasteel een klein gehucht, in een groot kasteelensemble met chatelet, kapel, bijgebouwen, een afzonderlijk dorp voor het personeel en omringd door een uitgestrekt landschapspark?

Ben Olde Meierink is
wetenschappelijk medewerker bij
de Nederlandse Kastelenstichting

De Haar als familiesymbool

Het laatmiddeleeuwse kasteel De Haar, dat ook in de zestiende eeuw tot de grootste kastelen van Nederland kan worden gerekend, was tot na het midden van de achttiende eeuw bewoonbaar. Aan het begin van de negentiende eeuw, in de Franse Tijd, toen de ridderhofsteden hun bijzondere positie hadden verloren, liet Jan Jacob van Zuylen van Nijevelt, die het nog bestaande maar al enigszins vervallen kasteel van een oom had geërfd, het laatmiddeleeuwse gebouw ontdoen van zijn kappen, balklagen en kozijnen, waardoor het verval zich versnelde. Rond 1900 resteerde van De Haar slechts een - weliswaar nog steeds imposante - ruïne waarvan de zuid- en westvleugel nog steeds hun oorspronkelijke muurwerk bezaten. Dat men de muren niet geheel had gesloopt, had niet alleen te maken met de opkomende romantische ruïnebeleving, maar ook met het gegeven dat de kasteelruïne de herinnering aan het roemruchte voorgeslacht van de familie Van Zuylen van Nijevelt levend hield. Telkens als er nieuwe stamhouder was geboren, werden er blijkbaar plannen gemaakt voor de herbouw van het voorvaderlijke slot. Ten slotte, aan het eind van de negentiende eeuw, zou de transformatie van het kasteel in zijn oorspronkelijke grootsheid plaatsvinden. De ontbrekende delen werden aangevuld in nieuwe materialen, maar ook in nieuwe neogotische vormen.

De bekende monumentenzorger Victor de Stuers, die in 1881 de ruïne bezocht, zag waarschijnlijk als eerste de mogelijkheid het kasteel in zijn oorspronkelijke vorm terug te brengen. Hij verzocht de bouwkundige Adolph Mulder om de resten op te meten en vervolgens een reconstructie van het middeleeuwse kasteel te tekenen. Victor zag zijn kans schoon toen in 1887 bekend werd dat de oudste zoon, Etienne, zou gaan trouwen met de rijke erfgename Helene de Rothschild. De reconstitutiekeningen, die door De Stuers aan het jonge paar werden aangeboden, hadden hun uitwerking. Eind september 1890, toen de vader van Etienne was overleden, kon Victor de Stuers zijn vriend Pierre Cuypers berichten dat Etienne het voornemen had het kasteel De Haar te herbouwen als een Nederlands Pierrefonds, het Franse kasteel dat door Eugene Viollet-le-Duc was gerestaureerd.

Het voorbeeld Pierrefonds

De herbouw van Kasteel Pierrefonds in het departement Oisne ten noorden van Parijs betrof evenals De Haar

Linksboven: De ruïne van De Haar in 1892. Rechts op de foto Victor de Stuers. Foto van bouwkundige Adolph Mulder.

een completering van een ruïne van een groot laatmiddeleeuws kasteel met veel torens. De opdrachtgever voor de herbouw van het kasteel, dat tussen 1392 en 1407 door de broer van de Franse koning was gebouwd, behoorde niet tot de lage adel zoals Etienne van Zuylen. Het ging om Lodewijk Napoleon, die van 1852 tot 1870 als keizer Napoleon III Frankrijk regeerde. Hij resideerde in het paleis van Compiègne, door het Bois de Compiègne gescheiden van Pierrefonds.

Toen de Franse architect Viollet-le-Duc in 1858 de opdracht voor de wederopbouw van het in 1617 verwoeste kasteel van Napoleon III kreeg, was volledige herbouw van Pierrefonds nog niet voorzien. Voor Viollet-le-Duc zelf was aanvankelijk een reconstructie van het kasteel op papier zelfs ruimschoots voldoende. Deze reconstructie was echter voor Napoleon III zo overtuigend, dat de architect van de keizer de opdracht kreeg het kasteel als buitenverblijf volledig te herbouwen. De herbouw van

het casco was in 1867, het jaar van de Parijse wereldtentoonstelling in grote lijnen voltooid en de internationale bezoekers werden in staat gesteld het kasteel te bezoeken. Evenals bij De Haar zou de afwerking nog geruime tijd kosten en zou het kasteel nooit geheel worden voltooid.

Pierrefonds werd niet een nieuw 'sprookjeskasteel' als Neuschwanstein van de bekende Beierse koning Ludwig II, maar een vrij betrouwbare reconstructie van de toestand van Pierrefonds rond het jaar 1400. Deze reconstructie, die Viollet-le-Duc publiceerde in zijn handboek *Dictionnaire raisonné*, had grote invloed op de belangstelling voor herbouw van burchten in het toenmalige Europa. Door Viollet-le-Duc ontwikkelde zich het streven naar een verwetenschappelijking van de omgang met de herbouw van kastelen, een echte 'Burgenrenaissance'.

Engeland en Duitsland

De hernieuwde interesse voor de herbouw van middeleeuwse kastelen in stijl van het pittoreske, de 'castle gothic', begon echter niet in Frankrijk maar in Engeland en Schotland als onderdeel van een *gothic revival* die zich in negentiende eeuw in de bouwkunst voltrok. Een van de hoogtepunten was het *castellated house* Windsor Castle (1824-'42). Dit kasteel was gebouwd in trant van de overgang van de late gotiek naar de tudorstijl voor de Engelse koning George IV, die tegelijk ook koning van Hannover was. Via deze koninklijke alliantie werd het Engelse *castellated house* in de Duitsland geïntroduceerd. Vooral in Pruisen sloeg het aan. Het in 1834-49 voor de Pruisische kroonprins Friedrich Wilhelm IV nieuwgebouwde Babelsberg tussen Berlijn en Potsdam speelde een grote rol bij de verdere verspreiding van het zogenoemde 'castle gothic' op het continent. Een belangrijke functie vervulde het huidige Rheinland daarin, dat in 1815 bij het Congres van Wenen als nieuwe Rheinprovincz aan Pruisen was toegewezen. In de kader van de legitimatie van Pruisen aan de Rijn lieten verschillende Pruisische princen de ruïnes van de in de zeventiende eeuw verwoeste middeleeuwse hoogteburchten zoals Rheinstein, Rheinfels, Drachenfels en Stolsenfels completeren tot indrukwekkende kastelen. Hierbij was het ten eerste de bedoeling zoveel mogelijk van de middeleeuwse fundamenten en muren te behouden en daarmee de Pruisische legitimatie te ondersteunen. Ten tweede was de opgave voor de architecten het schep-

Linksboven: Pierrefonds, Oise (Frankrijk).

Links: Windsor Castle, Berkshire (U.K.). Schilderij van Paul Sandby (1730-1809).

Rechts: Burg Hohenzollern, Baden-Württemberg (Duitsland).

pen van representatieve vorstelijke verblijven die aan de moderne wooneisen van de toenmalige tijd voldeden. Rond het midden van de negentiende eeuw maakte het pittoreske steeds meer plaats voor de strengere eisen van de *juiste stijl*: waarbij ieder kasteel naar de oorspronkelijke vorm en vooral het karakter van het gebouw moest worden teruggebracht.

Het herscheppen van het voorvaderlijk slot

Het verantwoord herscheppen van de middeleeuwse voorvaderlijke burcht en een herbezinning op het heroïsche verleden van de familie werd in de loop van de tijd belangrijker. Dit streven stond ook centraal toen in 1850-57 in opdracht van de Pruisische koning Friedrich Wilhelm IV de fundamenteën en muurresten van de vijftiende-eeuwse voorvaderlijke burcht Hohenzollern in Zuidwest-Duitsland werden gebruikt als basis van een hersteld huis als monument voor het geslacht Hohenzollern. De Pruisische koning werd hierbij ondersteund door zijn verre neven uit de takken Hohenzollern-Sigmaringen en Hohenzollern-Hechingen. De restauratie en herbouw maakten, evenals de restauratie en voltooiing van de Keulse Dom, deel uit van een nieuwe op historisch argumenten gevoerde Pruisische 'Rijkspolitiek'. Deze periode van burchtenherbouwpolitiek werd als het ware afgesloten met een hoogtepunt en wel de herbouw in de jaren 1906-1908 van de Haut-Koenigsbourg in de Elzas, dat

sinds de Frans-Duitse Oorlog van 1870-71 weer deel uitmaakte van Duitse Rijk. In 1899 schonk de stad Selestat de ruïne van de burcht aan keizer Wilhelm II. Deze zag in de Hautkoenigsbourg het symbool van het herrezen Duitse Rijk en liet de bekende restauratiearchitect Bobo Ebhardt het kasteel voltooiën en vervolgens inrichten als een museum van de Middeleeuwen.

Het voorbeeld van de Hohenzollernburg vond navolging bij verschillende Duitse regerende en niet meer regerende vorsten, zoals het direct aan de Nederlandse grens gelegen Bentheim. De middeleeuwse hoogteburcht Bentheim, in de zeventiende eeuw nog gemoderniseerd, werd in de negentiende eeuw niet meer bewoond.

De familie Van Bentheim-Stenfurt gaf de voorkeur aan Burgsteinfurt. In 1883 gaf Alexis von Bentheim-Stenfurt de Münsterse architect Franz Anton Nordhoff opdracht de burcht te restaureren en bewoonbaar te maken.

Het oudste deel, de zogenaamde Kronenburg, liet hij transformeren in Engelse neogotische stijl tot een min of meer gepast verblijf voor zijn schoonfamilie. De drie jongere zusters van zijn vrouw Pauline von Waldeck-Pyrmont, Georgina, Emma en Helena, waren respectievelijk gehuwd met de laatste koning van Württemberg, onze koning Willem III en Leopold, de vierde zoon van Koningin Victoria. Met de drie koninklijke huwelijken was het 'Soziales Umfeld' van de familie Van Bentheim-Stenfurt fors gestegen.

De Oranjekoningen

In tegenstelling tot de andere Europese koningshuizen was de belangstelling van het Nederlandse koningshuis voor de middeleeuwse burcht en het voorvaderlijke slot beperkt. Koning Willem III en zijn eerste vrouw Sophie waren Frans georiënteerd en bevriend met keizer Napoleon III. Zij zullen de wederopbouwplannen van de keizer voor Pierrefonds hebben gekend. Er was belangstelling voor de neogotiek en het Engelse 'castellated house', gezien de verbouwplannen voor Zorgvliet van de Engelse architect Henry Ashton, die ook betrokken was bij de verbouwing van Windsor Castle. Tot zijn troonsbestijging in 1840 was Willem II zeer persoonlijk betrokken bij de bouwplannen voor een groot neogotisch gebouwencomplex tussen de Kneuterdijk en het Noordeinde in Den Haag waarvan slechts de schilderijenzaal en een toren aan het Noordeinde en de nog bestaande voormalige manege (Willemskerk) aan de Nassaulaan tot stand zijn gekomen. Na zijn troonsbestijging verrees bovendien het nog bestaande neogotische kasteeltje in Tilburg. Het waren 'kasteelachtige' gebouwen zonder enige historische wortels en zeker zonder enige relatie met het verleden van de Oranjes. Tilburg lijkt wel de rol overgenomen te hebben van Breda, waarvan het kasteel in 1826 werd herbestemd tot militaire academie. Juist Breda, in de zestiende en zeventiende eeuw ontwikkeld tot een waardige vorstelijke Nassau-residentie, op het moment nog in het midden van het 'Koninkrijk der Nederlanden' (1815-1830) gelegen, had alle mogelijkheden voor een voorvaderlijk oranjerresidentie. Bovendien was de Bredase Grote kerk de Nassause grafkerk.

De adel

De belangstelling voor het middeleeuwse voorvaderlijk kasteel was ook bij de Nederlandse adel geringer dan

bij hun standgenoten in het buitenland. Uitzonderingen zijn de tot de lagere adel behorende Van Heeckeren van Enghuizens, de Van den Bogaerdes van Heeswijk en de Steengracht van Oostcapelles.

De eersten lieten het van een bastaardtak van de Oranjes afkomstige Beverweerd bij Utrecht in 1835 door Christiaan Kramm in een neogotisch slot transformeren en inrichten als jachtslot. Hetzelfde gebeurde met Heeswijk, dat in hetzelfde jaar werd verworven door de Gentenaar A.J.L. van den Bogaerde van Terbrugge, die in 1830 door Willem I was aangesteld als commissaris des Konings van Noord-Brabant. Van den Bogaerde liet het bouwvallige middeleeuwse kasteel Heeswijk ten zuiden van Den Bosch op grootse wijze verbouwen in neogotische trant. Zijn zonen breidden het door hun vader verbouwde kasteel zelfs uit met de Wapenzaal en de IJzeren Toren. De volgende generatie zou nog plannen maken om het kasteel Heeswijk te transformeren in een vierkante kasteel vergelijkbaar met het Muiderslot. Cecile van Steengracht van Oostcapelle erfde in 1846 van haar vader de Keukenhof. Zij en haar man Carel van Pallandt zouden het zeventiende-eeuwse blokvormige landhuis Keukenhof door de toevoegingen van torens transformeren in een *castellated house*. Het is te beschouwen als een 'voorproefje' van de grote verbouwing in dezelfde stijl van het grote middeleeuwse kasteel Moyland bij Kleef door de Keulse dombouwmeester Vincenz Statz enkele jaren later.

Een jonger voorbeeld van een *castellated house* is de in twee fasen uitgevoerde verbouwing van het kasteel

Links: Tilburg, paleisje van koning Willem II (Noord-Brabant).

Boven: Gaasbeek, Brabant (België).

Rechts: Schloß Bentheim, Niedersachsen (Duitsland).

Nijenrode (1907-1917), dat in 1860 al een transformatie in neogotische stijl had ondergaan. Het hoogtepunt was ongetwijfeld de herbouw van de middeleeuwse donjon, in een omvang die de middeleeuwse voorganger nooit had gehad. Bijzonder is dat in navolging van De Haar ook op Nijenrode de moerbalken met de wapens van de vroegere eigenaren werden versierd. Opdrachtgever was Michael Onnes, een van oorsprong Amsterdamse, succesvol internationaal opererende zakenman zonder enige adellijke roots maar wel met veel pretenties. Sypestein is tenslotte een laat voorbeeld van nieuwbouw van een voorvaderlijk kasteel. De bouw van dit nieuwe kasteel in Nieuw-Loosdrecht in het begin van de twintigste eeuw gebeurde op de plek waarvan de uit een burgerlijk geslacht afkomstige bouwheer veronderstelde dat zijn voorvaderlijke kasteel had gestaan. Dat men bij de herbouw in werkelijkheid gebruik maakte van funderingen van een zeventiende-eeuwse boerderij met herenkamer is in dit kader minder belangrijk.

Gaasbeek

Een opmerkelijk gelijkenis met de herbouw van Kasteel De Haar vertoont Gaasbeek ten zuiden van Brussel, gebouwd door een lid van de 1447 uitgestorven tak Duurstede van het geslacht Van Zuylen. Het is zover bekend het enige voorbeeld in het geboorteland van Etienne van Zuylen naast De Haar dat is geïnspireerd op Pierrefonds. Opdrachtgever was geen lid van de jonge Belgische koningsdynastie of de Belgische adel, waartoe Etienne zelf ook behoorde, maar een in de adelstand verheven burgermeisje met republikeinse roots, Marie Peyrat. Van haar in 1876 overleden echtgenoot markies Giammartino Arconati Visconti erfde ze het sterk vervallen kasteel van Gaasbeek bij Brussel. Toen de jonge weduwe, die evenals Etienne van Zuylen, in Parijs leefde, in 1884 de ruïne van Gaasbeek voor het eerst zag, inspireerde haar dat tot haar levenswerk: het kasteel in volle glorie te herbouwen. Daar speelde zonder twijfel het verlangen in mee, zich te bewijzen ten opzichte van haar adellijke schoonfamilie. Via Victor Hugo, getuige bij haar huwelijk, was ze vertrouwd met middeleeuwen en kastelen. Onder leiding van de Brusselse architect Charle-Albert (1821-1889) kreeg het kasteel de gedaante terug van de overgangstijd van late gotiek naar vroege renaissance toen het bezit was van de bekende graaf Egmond, die samen met Horne in 1568 op het schavot in Brussel het leven liet. Aantal en omvang van de woonvertrekken in het kasteel waren geringer dan op De Haar. Het had zonder twijfel ook te maken met het feit, dat de weduwe waarschijnlijk een geringere rol in het internationale gezelschapsleven nastreefde dan Etienne en zijn vrouw. Meer nog dan Etienne wenste ze dat het kasteel zowel als een representatief woonhuis als een

museum zou fungeren. In 1913 bood ze het huis aan de Belgische regering aan, pas in 1921 werd dit geschenk aanvaard.

Slot

Etienne van Zuylen van Nijeveld was een Belgische edelman gehuwd met een rijke joodse erfdochter, deel uitmakend van een internationale elite die in Parijs en aan de Franse Riviéra verbleef. Ook het enige vergelijkbare voorbeeld in België, kasteel Gaasbeek dat net als De Haar ook Pierrefonds als inspiratiebron had, was herbouwd door een Belgische excentrieke niet-adellijke weduwe die bij diezelfde elite behoorde. Ze maakten geen deel uit van de groep zeer hoge adel, die hun voorvaderlijke stamsloten verbouwden in vergelijkbare stijl. Te denken valt aan Hohenzollern, Bentheim en Haut-Koeningsbourg, net als Pierrefonds opdrachten van monarchen en vorsten.

De herbouw van De Haar als opdracht van een lid van de lage adel was uitzonderlijk. De andere castellated houses in Nederland waren geen voorbeelden van herbouw van het voorvaderlijk stamslot, maar verkregen hun kasteelachtig uiterlijk door toevoeging van torentjes aan vooral zeventiende- en achttiende-eeuwse landhuizen. In die categorie valt ook Heeswijk, dat ondanks de toevoeging van 'middeleeuwse' kastelelementen geen herbouw van een voorvaderlijke burcht was, maar aansloot bij het bouwen in de 'Richtigen Stil' waarbij het oorspronkelijke karakter van het te herbouwen kasteel bepalend was. Zowel De Haar als Hohenzollern en Bentheim waren voorbeelden van 'herstel' van de voorvaderlijke burcht, misschien niet geheel wetenschappelijk verantwoord maar in een architectuur die men in Duitstalige landen zeer passend wordt aangeduid als *Heroische Historismus*. ■

EEN WEERZIEN MET...

JOOST KNOP (THE GHOSTHUNTER)

een interview door Lucie Wessels

‘Zal spokenjager Knop ons binnenkort het ware gezicht van een overleden kasteelbewoner laten zien?’ Met deze vraag eindigde het interview met Joost de ghosthunter dat in Kasteelkatern verscheen in 2005. Het werd tijd om weer contact met hem op te nemen en te vragen hoe het hem vergaan is in de afgelopen jaren. Zou het gelukt zijn?

Hij is direct enthousiast als ik hem spreek. ‘Dat is een tijd geleden’. Hij heeft goede herinneringen aan de dag in Wijk bij Duurstede indertijd. Joost is zo’n hartstochtelijk verteller dat het maken van een afspraak al meer dan een half uur duurt. Uiteindelijk wordt een telefonisch interview want Joost zit in Duitsland, waar hij in de Eifel een spookkasteel opknapt. Natuurlijk nadat hij het spook aldaar heeft weggejaagd.

Entiteiten

Als ik hem een week later interview, pakt hij de draad direct weer op. Ik vraag hem naar de verschillende soorten spookverschijningen, entiteiten genoemd. Er zijn positieve en negatieve entiteiten, zo licht Joost toe. Van positieve entiteiten heeft niemand last: zij zijn geesten van overleden personen die naar het ‘licht’ geweest zijn en weer teruggekeerd. Voorbeelden zijn wanneer je de stem van je overleden moeder of ander familielid hoort. Je kunt als het ware met zo’n entiteit praten of advies krijgen. Niets aan de hand dus. Maar er zijn ook negatieve entiteiten en die kunnen zelfs gevaarlijk zijn, aldus Joost. Het gaat hier om dolende geesten van overleden personen, die niet naar het licht zijn gegaan. Dat kan zijn omdat er grote angst is om verantwoording voor hun daden af te leggen. Of ze zitten nog ergens aan vast op aarde, er moet nog iets afgemaakt worden. Van deze negatieve entiteiten is de poltergeist het ergst, aldus Joost.

Orbjes

Er wordt ook vaak melding gedaan van orbjes. Zo’n orbje bleek zelfs aanwezig in het pand van de Nederlandse Kastelenstichting, het oude raadhuis op de Markt in Wijk bij Duurstede. Toen Joost in 2006 een bezoek bracht, stuitte hij op zolder op dit orbje. Op zijn website staat

het beeldverslag. Hoewel de term orbje heel onschuldig klinkt, kan ook deze soort entiteiten zowel positief als negatief zijn. Spierwitte orbjes zijn positief. Op een begraafplaats in Zaltbommel heeft Joost er een gefotografeerd: een orb die bewoog over een graf. (zie foto). Licht- of donkergrijze orbjes kunnen zowel positief als negatief zijn. Het zijn verschijningen die vaak worden afgedaan met: ‘het is een vuiltje op de lens’. Soms blijkt dat inderdaad het geval, maar Joost maakt altijd reeksen foto’s. Als de ‘vuiltjes’ op sommige foto’s wel en op andere niet staan, gaat die verklaring niet op.

Het verschijnsel orbje is echter een rage geworden. Soms verschijnen op foto’s veel vlekjes, die voor orbjes worden aangezien. Dat is volgens Joost een misvatting. Orbjes komen juist niet met veel tegelijk. Zo’n beeld met veel vlekjes kan beter verklaard worden door grote luchtvochtigheid, heel kleine druppels of zandkristallen, waar het licht als het ware mee speelt.

Grote praktijk

Ik vraag hem hoe het hem is vergaan sinds 2005. Hij vertelt dat hij inmiddels een grote praktijk heeft met elke ochtend een telefonisch spreekuur. Zijn klanten komen van ver over de Nederlandse grenzen. Het zijn allemaal mensen die te maken hebben met negatieve entiteiten. De taak van de ghosthunter is die negatieve spookverschijningen uit te schakelen. Als hij een entiteit gewaar wordt, zet hij zijn eigen energie in om de energie uit het spook te drijven. Dit wordt exorcisme genoemd. De energiestraal neemt hij vervolgens als het ware op. Het duurt even voordat hij deze energie weer kwijt raakt. Een exorcisme is dan ook zwaar werk.

Op zijn website staan veel beeldverslagen, filmpjes en foto’s van door hem bezochte kastelen en andere gebouwen.¹ Op mijn vraag of hij al een keer een spectaculaire manifestatie heeft kunnen vastleggen antwoordt hij dat

er van de 450 onderwerpen ongeveer 40 onderwerpen zijn die mooie beelden hebben opgeleverd.

Fort Andries en Ammersoyen

De duidelijkste beelden zijn afkomstig van Fort St. Andries bij Heerewaarden. Dit negentiende-eeuwse fort werd in de Tweede Wereldoorlog gebruikt door de Duitse Luftwaffe en later door een infanteriebataljon. Toen het in april 1945 werd aangevallen door de geallieerden hebben de Duitsers het opgeblazen. Voor de bij die slag gevallen soldaten is een monument opgericht op de dijk. Gezien de gebeurtenissen in de oorlog ligt het voor de hand dat daar nog dolende geesten rondwaren. Joost voelde tijdens zijn bezoek een sterke aanwezigheid: hier spookte het. Tijdens de nachtopname zagen hij en zijn medewerkers heel duidelijk een entiteit door het beeld lopen. Wat dan zichtbaar wordt zijn de energiegolven van zo'n entiteit, te vergelijken met hitte boven de snelweg. Die energiegolven omsluiten een transparant

figuur. Het vergt oefening om dit te kunnen duiden. Ook bij Ammersoyen heeft Joost een heftige ervaring gehad. Het was bekend dat het daar flink spookte. Een nieuwe ervaring was bij de Vergeetput, een manshoge put waar gevangenen werden opgesloten en ook vaak letterlijk werden vergeten. Hij voelde een sterke aanwezigheid en uit de put verscheen de geest van een adellijke dame. Het heeft hem enorme inspanning gekost om haar te verdrijven.

Driemaal een Orb (een witte of grijs/zwarte lichtbol):

Linksboven: Kerkhof Zaltbommel (2004), boven het graf rechts,

Boven: Ridderzaal Slot Loevestein, bij de geel-rode pijl,

Rechts: Vergeetput van Ammersoyen, de geel-rode pijl.

Duitse entiteiten

Ook in Duitsland is Joost actief. Ik vraag hem hoe hij daar terecht komt. Dat bepaalt hij zelf, ongevraagd hij gaat naar plekken waar hij weet of vermoedt dat er spoken zijn. Nog maar pas geleden heeft hij kasteel Kerpen bezocht, net over de grens in Duitsland. Deze plek was goed te benaderen omdat het gebruikt wordt als bed & breakfast. Hij voelde dat er in de toren een ruzie was. Tijdens het onderzoek stootte hij zijn hoofd een paar keer hevig. Het was niet te zien waaraan, maar hij liep met een flinke hoofdwond op. Er verscheen een duidelijke duivelskop op de muur. In de toren waren twee entiteiten aan het vechten. Het verhaal erachter ontdekte hij, toen men hem later vertelde over een familieruzie rond 1600. Die ruzie ging over het bezit van het kasteel tussen de toenmalige eigenaar en diens neef. Uiteindelijk delfde de kasteelheer het onderspit, maar nu, eeuwen later, waren ze nog steeds aan het ruziën. Joost heeft ze verdreven. Op mijn vraag of de spoken dan definitief vertrokken zijn, antwoordt hij dat dezelfde entiteit niet zal terugkeren. Wel kan een ander spook, dat in de buurt rondwaart, de plek overnemen. Als dat gebeurt, gaat de ghosthunter er weer heen en verdrijft ook de nieuwkomer.

Chateau des Amorois en Rechteren

Sommige kastelen zijn wel erg heftige plekken. Een voorbeeld daarvan is het Chateau des Amorois in België. Volgens de ghosthunter zijn daar heel nare dingen gebeurd. Het is mogelijk zelfs een satanisch bolwerk. Het kasteel wordt dag en nacht bewaakt, dus het was voor Joost erg moeilijk om het te bezoeken. In zijn beeldverslag, dat op zijn website te lezen is, vertelt hij dat hij via de achterkant het kasteel heeft benaderd. Zijn gevoel gaf hem in dat hij daar moest zijn. Een paar jaar later hoorde hij van een omwonende dat juist aan die achterkant slachtoffers naar binnen en buiten werden gebracht. Hij is al lang met dit kasteel bezig, maar heeft nog steeds de wens om dit grondiger en ook van binnen te onderzoeken. In Nederland staat Kasteel Rechteren nog op de verlanglijst. Een paar eeuwen geleden is daar een boswachter

Boven: Fort St. Andries, Heerewaarden (Gelderland).

Onder: Château des Amérois, Bouillon (België).

opgesloten in een torenkamer omdat hij hondsdelheid had opgelopen. Er is toen bepaald dat de deur pas na 250 jaar geopend mag worden. Het intrigeert Joost bijzonder. Hij heeft contact met de huidige bewoonster opgenomen en geprobeerd om toegang te krijgen, maar de deur blijft gesloten. Ook heeft hij voorgesteld om met behulp van zeer geavanceerde apparatuur een kijkje te nemen zonder de deur te openen. Hij heeft een kleine

camera die door het sleutelgat naar binnen gebracht kan worden. Helaas werd ook dat voorstel van de hand gewezen. Hij wil erbij zijn als de deur voor het eerst open gaat. Op mijn vraag wat hij dan verwacht te zien, antwoordt hij dat hij vooral heel benieuwd is of die man, in geestverschijning wellicht, nog aan de tafel zit zoals hij is achtergelaten. Bedenk eens hoeveel spinrag daar in die toren te zien is....

Kritiek

Er is natuurlijk ook ongeloof en kritiek. De ghosthunter blijft daar nuchter onder. Er zijn nu eenmaal mensen die alleen maar geloven in dingen die ze kunnen zien en aanraken. Volgens hem zijn de mensen die het hardst roepen dat spoken niet bestaan eigenlijk heel bang. We vragen ons tenslotte allemaal wel eens af of er meer is tussen hemel en aarde. Voor Joost is dat geen vraag, hij is dagelijks bezig met het opsporen van geesten en, indien dat gewenst is, met het verjagen ervan. Als ik na ons gesprek een boswandeling maak, kijk ik toch wat om me heen of ik daar achter die boom een bosgeest zag en hoorde. Ik ga er maar vanuit dat het een positieve entiteit was en loop opgewekt verder. ■

Noten

- 1 www.theghosthunter.nl
- 2 In het artikel Op stap met een spokenjager... dat verscheen in Kasteelkatern 15 (2005), werd gesproken over het boek: Merkwaardige kasteelen van Nederland deel II door Jacob van Lennep en Willem Hofdijk (1854). Dit boek is gratis te verkrijgen als e-book bij Gutenberg. www.gutenberg.org.

WIENS BEZIT?

OVER AFTOTING VAN MONUMENTALE GEBOUWEN DOOR OVERHEDEN

Werkgroep Bedreigde Kastelen en Buitenplaatsen

De Werkgroep Bedreigde Kastelen en Buitenplaatsen heeft al een aantal keer aandacht besteed aan het terugtrekken van de overheid met betrekking tot de zorg voor onze rijksmonumenten. De Rijksgebouwendienst maakte begin vorig jaar een lijst van 34 rijksmonumenten bekend die op den duur afgestoten worden. Dit zorgde voor veel opschudding. Wie zal de zorg voor de monumenten op zich nemen en wat betekent eventuele verkoop voor de toekomst van deze objecten? Naar aanleiding van de ontwikkelingen rondom de positie van de Rijksoverheid, maar ook van gemeentelijke overheden, als eigenaar en beheerder van erfgoed, organiseerde de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond (KNOB) op 10 januari jl. in samenwerking de afdeling RMIT van de TU Delft een studiedag in Delft. Thema van de dag was: 'Wiens bezit?' Hoewel er vooral gesproken werd over leegstand en herbestemming, ging Marion Timmermans, hoofd beleid van het Rijksvastgoed- en ontwikkelingsbedrijf, in op de beslissing om rijksmonumenten af te stoten. Zij gaf aan dat deze beslissing in 2011 door minister Donner is genomen, omdat veel monumenten geen gebruiksfunctie meer hebben. Ze zijn in de loop van de tijd op verschillende manieren in handen van het Rijk gekomen vanuit de veronderstelling dat die het beste de zorg kon dragen voor deze gebouwen en objecten. Inmiddels hoeft dit echter niet meer het geval te zijn. Veel rijksmonumenten in Nederland zijn particulier bezit en worden prima onderhouden. Als monumenten door het Rijk worden afgestoten, betekent dat niet dat ze hun beschermde status verliezen. De Monumentenwet blijft van kracht, waarmee onbehoorlijke omgang met de gebouwen wordt voorkomen. De 34 monumenten op de lijst hebben nauwelijks een economische waarde. Het zijn wel iconen van de Nederlandse geschiedenis.

Carlo Huijts, directeur van Vereniging Hendrik de Keyser, gaf aan dat de erfgoedwereld in Nederland versplinterd is. Hierdoor zijn kleinere, gespecialiseerde organisaties ontstaan, die kunnen rekenen op grote vrijwilligersgroepen, maar er zijn objecten waarvoor geen categoriale organisaties bestaan. Voor de 34 objecten die in verschillende categoriën vallen is daarom besloten ze onder te brengen bij de Nationale Monumentenorganisatie. De besprekingen over de oprichting hiervan zijn nog steeds in volle gang.

Timmermans benadrukte dat de monumenten zeker niet met een 'te koop-bord' komen te staan. Veel monumenten zijn iconen, waardoor de impact van deze objecten op de omgeving niet afhankelijk is van hun monumentenstatus. Hier hebben vooral gemeentelijke overheden mee te maken. Frits Velthuis van de Gemeentelijke Utrechtse Vastgoedorganisatie ging in op het feit dat monumentale gebouwen soms in het bezit zijn van een overheid, in dit geval gemeenten, vanwege de betekenis van het gebouw. Bepaalde objecten kunnen niet verkocht worden, omdat daarmee de integriteit van de stad en het gevoel van de burger aangetast zou worden. Zo zou men het nooit kunnen verantwoorden als de Domtoren in Utrecht wordt afgestoten. Bij Oud-Amelisweerd werd een afweging gemaakt tussen het dreigende verval, behoud van de oorspronkelijke situatie, of aanpassing van het huis aan een nieuwe bestemming. Het landhuis heeft lange tijd potdicht gezeten, waardoor zowel het exterieur als het interieur in originele staat bewaard is gebleven. Bij een huis dat niet gebruikt wordt, is de keuze om kostbaar onderhoud niet uit te voeren echter makkelijker gemaakt. Hierdoor ligt verval op de loer. De nieuwe opvatting binnen de gemeente Utrecht is dat het beste behoud van een gebouw het gebruik ervan is. Met de ingebruikname van het landhuis als museum, zowel voor de bijzondere interieurelementen die het huis rijk is als de moderne Armandocollectie, is de toekomst van de buitenplaats veilig gesteld.

Dat de belevingskracht van een gebouw erg belangrijk is, werd bevestigd door het verhaal van Leo Hendriks, werkzaam bij de Rijksgebouwendienst. Hij sprak over beschouwingsniveaus. We moeten een monumentaal gebouw niet langer als een losstaand element zien. Leegstaande objecten moeten in hun context en omgeving een nieuwe betekenis krijgen. Hierbij is de input van omwonenden erg belangrijk. Welke waarde hechten zij aan een monument en wat zouden zij graag zien dat ermee gebeurt?

Tijdens de studiedag in Delft werd vooral gesproken over leegstand en herbestemming. Maar de lijst met af te stoten Rijksmonumenten bestaat vooral uit objecten waarvoor herbestemming geen optie is. Gedenknaalden en grafmonumenten kennen geen alternatieve gebruiksfunctie. Ook bij kasteelruïnes dreigt dat gevaar. Onderzoek door de NKS laat zien, dat de beleving van kasteelruïnes van verschillende factoren afhankelijk is, maar dat hergebruik nauwelijks mogelijk is. De rapporten hierover zijn te vinden op www.kastelen.nl. Door herbestemming, en de eventuele herbouw die hiermee gepaard gaat, dreigt de sfeer, de belevingswaarde en daarmee de belangrijkste aantrekkingskracht van een ruïne, verloren te gaan. ■

BOEKEN

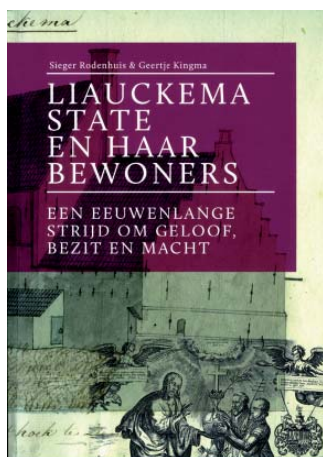
Fred Vogelzang

**Sieger Rodenhuis en Geertje Kingma,
*Liauckemastate en haar bewoners.***

Een eeuwenlange strijd om geloof, bezit en macht,

Leeuwarden 2013, geen isbn

De veertiende- en vijftiende-eeuwse geschiedenis van Friesland is er een van strijd en partijschappen. De familie der Liauckema's duikt in die periode voor het eerst in de bronnen op en speelt al direct een rol in die conflicten. Ze wisselt af en toe van partij, maar sloot zich uiteindelijk aan bij de hertog van Saksen, Albrecht III, die aan het einde van de vijftiende eeuw probeerde orde op zaken te stellen. De Liauckema's kwamen tot bloei, wat zich onder meer uitte in het bezit van belangrijke huizen, zoals de Liauckemastate. Dit boek volgt de wederwaardigheden van de familie Liauckema en hun wereldse bezittingen. Veel nadruk ligt er op de politieke ontwikkelingen in Friesland en de effecten op de familie. Een belangrijke periode was de Nederlandse Opstand, waarin de Liauckema's het oude geloof trouw bleven. Dat maakte het onmogelijk om nog langer bestuursfuncties te bekleden en veroorzaakte ook een tijdelijke verbanning van een aantal familieleden, omdat die als militair tegen de Geuzen vochten. In die tijd probeerde een verre neef zich van de naam en het bezit van de familie meester te maken. Uiteindelijk werd er recht gesproken en konden de nazaten in directe lijn de Liauckemastate weer betrekken. Het

boek geeft veel informatie, vooral over de bewoners en de Friese geschiedenis. De state zelf komt af en toe aan de orde, als er bijvoorbeeld contemporaine bronnen zijn met uitgebreide beschrijvingen van verbouwingen.

J. Heijenbrok, G. Steenmeijer en K. Timmers,

Wat een weelde. Tien eeuwen Kasteel de Haar,

isbn 978 90 400 7819 4

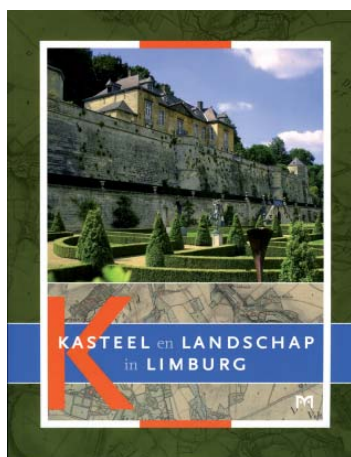
De restauratie van kasteel De Haar heeft veel nieuw bouwkundig onderzoek gestimuleerd. De oplevering van het vernieuwde slot ging vergezeld van een monumentaal boek, waarin niet alleen de bouwgeschiedenis, maar ook het verleden van landschap, bewoners, inrichting, interieur en invloed op de omgeving zijn geboekstaafd. Deze meer dan 650 pagina's omvattende publicatie kan nauwelijks handzaam worden genoemd, maar het grote formaat maakt het mogelijk kaarten, tekeningen en foto's ruim af te beelden. De Haar is een fotogeniek kasteel, wat blijkt uit de honderden afbeeldingen die het boek telt. Niet alleen het kasteel, ook veel bewoners blijken te zijn vastgelegd, met name baron Etienne en zijn vrouw Helene, de herbouwers van het kasteel. Hun voorliefde voor het luxe leven wordt in een essay door Katrien Timmers op een toegankelijke manier uit de doeken gedaan. Veel aandacht gaat echter uit naar het monumentale object zelf.

Het boek start met de oudere geschiedenis, het grondbezit en het kasteel in de middeleeuwen. Die geschiedenis is minutieus uitgezocht, niet al te toegankelijk voor de leek. Het is opvallend dat het boek niet opent met een algemene, publieksvriendelijke inleiding. Voor vakbroeders en goed ingewerkte kenners bieden de eerste hoofdstukken veel nieuwe en belangrijke informatie, maar voor het brede publiek is het even doorbijten. Een twintigtal bijdragen beschrijft vele aspecten van de geschiedenis van De Haar. Niet alleen het kasteel zelf is onderwerp, maar ook uiteraard de tuinen, sommige bijgebouwen en het dorp. Het verhaal is bekend: De Haar, gelegen in een ontginningsgebied waarvan de geschiedenis op perceelsniveau nauwkeurig

door Jan Huiting is uitgeplozen, wordt voor het eerst in 1391 in de bronnen genoemd, maar is waarschijnlijk flink ouder. Het kasteel lijkt een typische stichting van een ministerialenfamilie en stamt misschien al uit de twaalfde eeuw, net als vergelijkbare huizen in de directe omgeving. Sterke aanwijzingen voor zo'n vroege datering kwamen letterlijk aan het licht toen tijdens de restauratie diep in het kasteel vloeren werden verwijderd. De resten van een min of meer ronde gracht liken er op te wijzen dat De Haar is begonnen als een mottekasteel, dat later werd omgeven door een ringmuur. De drie huidige torens staan net buiten die gracht, die een eiland van 30 m doorsnede omringt. Daarna werd het kasteel verbouwd tot een onregelmatige vijfhoek, die tijdens de bouw al een ouderwetse vorm was. Het zou kunnen zijn dat de toenmalige eigenaar, eigenlijk als voorafschaduw van zijn nazaat Etienne, een kasteel in historiserende stijl liet bouwen om zijn aristocratische wortels te presenteren. Eind vijftiende eeuw werd dit vijfhoekige kasteel tijdens oorlogshandelingen grotendeels vernield. Hoewel het nog deels werd herbouwd, vooral met het oog op wooncomfort, duurde deze herleving slechts kort. Het kasteel werd lange tijd nauwelijks bewoond waardoor de tijd er vat op kreeg. Vooral in de negentiende eeuw verdween veel materiaal. De eigenaren verbleven overwegend in België. Het duurde tot Etienne, die grote interesse had voor het roemruchte verleden van zijn voorouders, het kasteel van zijn vader erfde en zijn vrouw hem van de nodige financiële armslag voorzag, voordat De Haar een nieuwe bloeiperiode tegemoet kon zien.

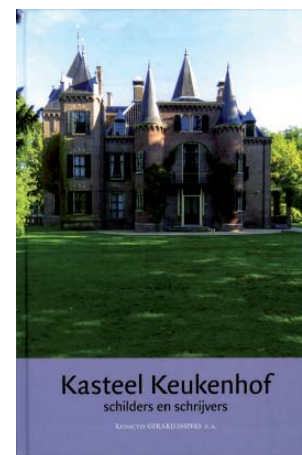
De diverse bijgebouwen worden uitgebreid beschreven, maar heel bijzonder is een apart hoofdstuk over de technische installaties. Grote buitenhuizen in Engeland kenden vergelijkbare stoom- en elektriciteitsinstallaties, maar meestal zitten ze weggestopt in kelders of in tuinhuisen en blijven ze, ook in gidsen en publicaties, buiten beeld. Bij De Haar functioneert het Chatelet als zenuwcentrum voor allerlei technische voorzieningen. Ondergrondse tunnels, de aanleg waarvan de bouwers heel wat hoofdbrekens hebben bezorgd, verbinden de stoom- en elektrische leidingen met het hoofdgebouw. Zo kan het enorme gebouw worden verwarmd. Ook de keuken was bij de oplevering van het kasteel 'state of the art'. Blijkbaar was het allemaal vakwerk, want de installaties werken nog steeds. De Haar is tegenwoordig een trekpleister van jewelste en is gastheer van diverse manifestaties, zoals de Elf Fantasy Fair, maar lange tijd werd het kasteel stiefmoederlijk behandeld door het publiek. Opvallend, want Hanneke Ronnes toont in haar bijdrage aan, dat de ruïne van De Haar in de achttiende en begin negentiende eeuw als misschien wel de mooiste van Nederland werd beschouwd en helemaal aansloot bij het toen modieuze romantische levensgevoel. Die geringe populariteit kent een aantal mogelijke oorzaken. Allereerst de wat afgelegen ligging, waardoor reizigers speciaal moeite moesten doen om de plek te bezoeken. Ten tweede grote concurrentie van de aantrekkelijke gezichten langs de Vecht en rond de stad Utrecht. Bovendien kende De Haar geen roemruchte gebeurtenissen of belangrijke bewoners. Ondanks

dat waren er velen die, toen de plannen rond de herbouw van het kasteel bekend werden, zich verzetten en terugrestitueren geen goede optie vonden. De meesten echter waren erg tevreden met het resultaat. De waardering voor Cuypers' herstel is onderhevig aan schommelingen. In onze tijd wordt het, aldus Ronnes, gezien als een typisch icoon van zijn tijd.

F. Hoebe e.a.,
Kasteel en landschap in Limburg,
Utrecht 2013,
isbn 978 90 5345 469 5

De locatie van kastelen is door veel factoren bepaald, maar het landschap is daarvan zeker niet de minste. In Limburg blijken de kastelen vooral langs de Maas, zijriviertjes en andere beek- en droogdalen te liggen. De werkgroep kasteeldomeinen van de Stichting Limburgse Kastelen heeft alle 265 kastelen bestudeerd en op internet een overzicht gegeven van de landschappelijke omgeving. Dit boekwerk is een soort verdieping van dat onderzoek. Na een algemene schets van de landschappelijke ligging en een uitleg van de methodologie volgen een aantal beschrijvingen van kastelen en de nog overgebleven landschappelijke elementen. Doel is door deze kennis openbaar te maken, te voorkomen dat waardevolle historische overblijfselen wegens onbekendheid verdwijnen. Van een tiental kastelen wordt aangegeven welke geomorfologische elementen een rol speelden bij de vestigingsplaats. Dit is vooral op basis van historische kaarten gedaan. Omdat betrouwbare kaarten pas vanaf het begin van de negentiende eeuw beschikbaar zijn, gaat dit onderzoek niet verder terug. We weten helaas niet goed hoe zeer het landschap in de loop der eeuwen is veranderd en welke factoren in de periode daarvoor een rol gespeeld kunnen hebben. Toch is het goed dat er aandacht is voor de landschappelijke factoren van vestiging, want die worden vaak stiefmoederlijk behandeld. Aan de andere kant is door deze sterke focus de samenhang met andere factoren minder helder. De NKS is bezig met een landelijke verkenning naar landschap als vestigingsfactor en zal dit boek daarin zeker betrekken.

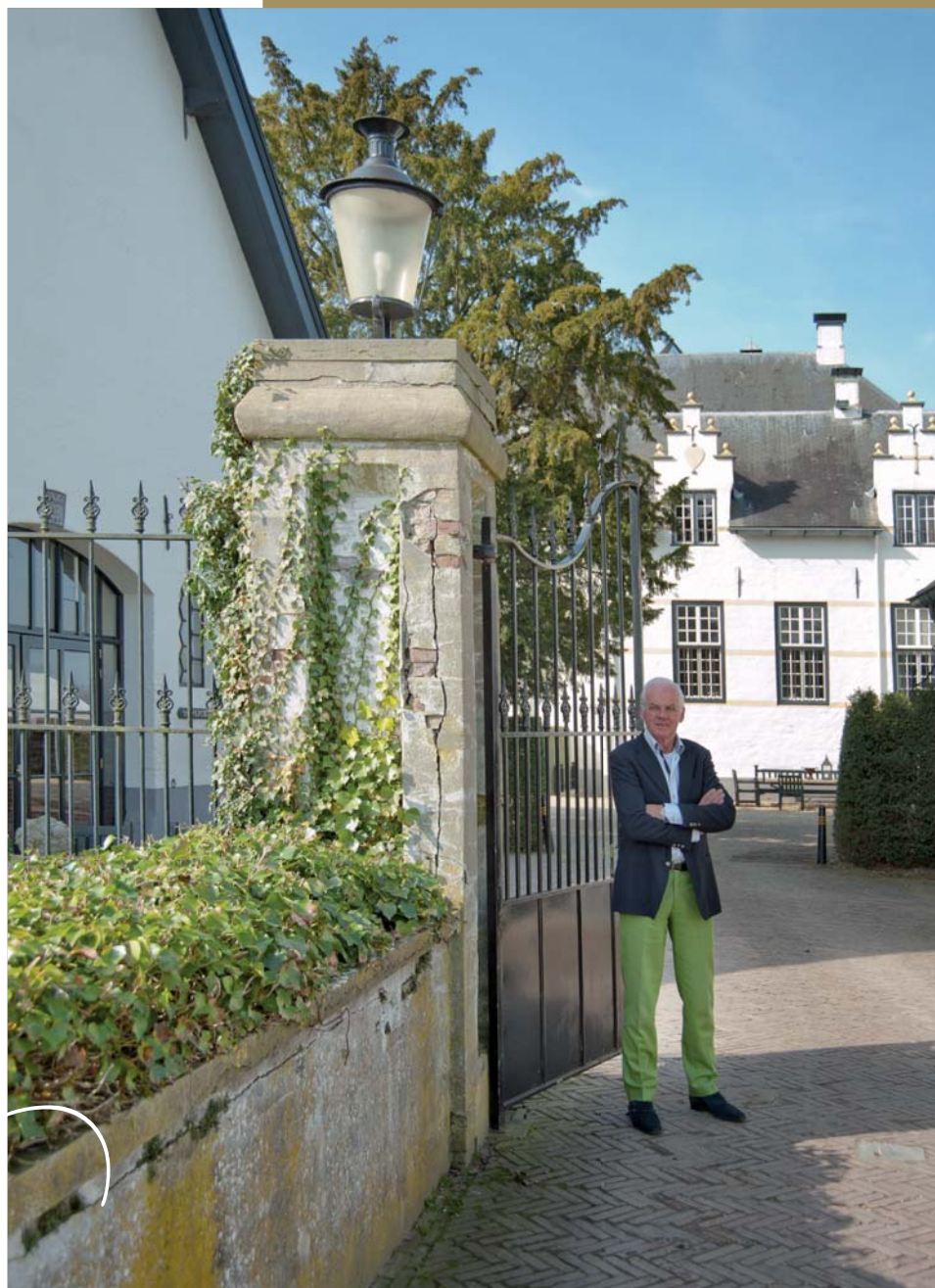
G. Jaspers e.a., red.,
Kasteel Keukenhof. Schilders en schrijvers.
Jaarboek Kasteel Keukenhof VII
Hilversum 2013,
isbn 978 90 8704 406 0

Het aangrijpendste verhaal in dit Keukenhofjaarboek is het reisverslag van Hendrik baron van Lynden. Deze jongeman, die om niet geduide redenen een carrière van twaalf ambachten en dertien ongelukken dreigde te doorlopen, besloot in 1873 zijn geluk te beproeven in Nederlands-Indië. Velen voor en na hem hoopten daar fortune te maken om met opgeheven hoofd en geschoond blazen te kunnen terugkeren in patria. In de eerste brieven doet Hendrik zijn moeder verslag van de reis, de mensen die hij ontmoet onderweg en de indrukken die de vreemde op hem maakt. In Indië echter is het de bedoeling dat hij geld gaat verdienen. Ondanks verwoede pogingen om een succesvol bedrijf op te zetten, zitten de omstandigheden niet mee en ondervindt hij tegenwerking van invloedrijke personen. Zijn hoop flinkt nog een paar keer op, maar over het algemeen heeft hij weinig vrolijks te melden. Lijkt het eindelijk op zakkelijk gebied wat aan te trekken, wordt hij geveld door een ziekte. Hij krabbelt nog een keer op, maar uiteindelijk moet zijn moeder het bericht vernemen, dat haar zoon aan de andere kant van de wereld aan de ziekte is bezweken. Het heeft natuurlijk slechts indirect met de Keukenhof te maken, maar laat goed de sociale wereld zien waarin de bewoners van het kasteel zich bewegen. Naast deze brieven bevat dit jaarboek nog enkele andere bijdragen over uiteenlopende onderwerpen.

Op de foto:

"Exact weten we het niet, maar aangenomen wordt dat Slot Doddendaal (Ewijk) stamt uit de jaren dertig van de 14^e eeuw en haar naam te danken heeft aan de lisdodden die in de omgeving groeiden. De terrassen geven een prachtig zicht op het eeuwenoude Slot, de tuinen, boomgaard en slotgracht. Maar ook binnen waan je je in vroeger tijden. De muren van de vroegere wapenkamer, het Arsenaal, zijn beschilderd met wapens door de in trompe-l'oeil gespecialiseerde schilder Willem Rutgers. De voorwerpen zijn zo levensecht geschilderd, dat gasten ze soms van de muur willen pakken. Het hele huis is gerestaureerd met authentieke materialen. De lemen vloeren hebben we vervangen door oude plavuizen en een ingebouwde vide geeft meer ruimte. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de mensen hier graag vertoeven."

Dhr. H.A.J.M. Braam, eigenaar
van Slot Doddendaal te Ewijk

Donatus
verzekert
vertrouwd
sinds 1852

Monumenten worden met veel zorg omgeven door hun eigenaren en beheerders. Dat is belangrijk en nodig. Net als het kiezen van de juiste verzekering. Al sinds 1852 heeft Donatus ervaring in het verzekeren van monumentale kerken en gebouwen. Als onderlinge maatschappij werken wij zonder winstoogmerk. Wij hebben dan ook geen klanten, maar leden. Maak vrijblijvend kennis met Donatus. Onze expertise zal u verbazen en verrassen, evenals onze jaarlijkse premierestitutie.

Donatus